

Київський університет імені Бориса Грінченка
Історико-філософський факультет
Кафедра історії України

**УКРАЇНСЬКА МИНУВШИНА:
МІФИ ТА ІСТОРИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ**

Збірка матеріалів
ІХ Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції

22 квітня 2020 р. 10:00

платформа Cisco Webex

Київ-2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Самчинська Анна Петрівна *Поселення черняхівської культури в межах Центральної України*

Миколенко Михайло Михайлович *Березневі статті 1654 р.: причини та наслідки*

Хохлов Денис Костянтинівич *Грошове забезпечення офіцерського та рядового складу армії Російської імперії в роки Першої світової війни*

Калужина Анастасія Олександрівна *Побутові умови та проблеми радянського повсякдення українських науковців 20-30-их років ХХ ст. за матеріалами мемуарної спадщини академіків ВУАН*

Конон Віталіна Володимирівна *Діяльність Одеського театру опери та балету в умовах румунської окупації 1941-1942 рр.*

Кличков Дмитро Вячеславович *Становище неповнолітніх громадян в умовах нацистської окупації території України*

Ковальчук Михайло Володимирович *Биківня - місце масових розстрілів у часи тоталітаризму*

Безпалько Богдан Богданович *Урок історії в контексті радянської школи 1920-х рр.*

Мусіяченко Ольга Сергіївна, Кучережко Дарина Олегівна *Історичні процеси кінця ХІХ – початку ХХ ст. у формуванні туристичного образу Києва*

Алі Рошан Алієвич *Психологія людини підсудної, засудженої та виконуючої суд в Соловецьких таборах особливого призначення*

РОЗДІЛ 2

ПОСТАТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Сухарь Ірина Андріївна *Міждинастична діяльність Ярослава Мудрого*

Чабан Ярослав Сергійович *Українське оточення князя Олександра Андрійовича Безбородька*

Ковалець Ольга Русланівна *Олександр Якович Кониський – батько українського самостійництва*

Толочко Сергій Сергійович *Денікінські погроми євреїв Василькова (вересень – листопад 1919 р.)*

Бондар Ярослав Анатолійович *Дмитро Донцов як теоретик української революції*

Івахненко Ірина Олександрівна *Громадська діяльність Василя Юхимовича Данилевича*

Примаченко Ярослав Володимирович *Життя та діяльність Василя Григоровича Ляскоронського*

Вікторія Олександрівна Шабранська *Київ напередодні першої більшовицької окупації у спогадах Никифора Авраменка, Миколи Чеботаріва та Всеволода Петріва*

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

*Самчинська Анна,
студентка 4 курсу,
Історико-філософський факультет,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

ПОСЕЛЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В МЕЖАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Розкопки селищ є важливою складовою частиною вивчення поселенської структури. З 2004 р. проводяться щорічні дослідження археологічного комплексу пізньоримського часу та початку епохи Великого переселення народів Війтенки 1, що складається з селища і могильника. «Селище умовно розділене на три ділянки. На ділянці «А» (розкопки 2004-2010 рр.) досліджені поглиблені споруди горизонту Боромля (ступінь С2, біля останньої чверті III - першої чверті IV ст.), Наземні каркасно-глинобитні, поглиблені споруди, гончарний горн черняхівської культури (ступені С3, D1, близько другої чверті IV - першої чверті V ст.)».

Основну масу поселень представляють неукріплені селища, серед яких виділяються лише три відомих до теперішнього часу городища. Селища зазвичай розташовуються на схилах перших надзаплавних терас, поблизу води. Іноді територія селищ буває обмежена впадаючим в заплаву струмком або яром. Розміри селищ різні: найбільші з них досягають в довжину 2 км і більше при ширині 150-200 м, але більшість має довжину близько 1 км і ширину 80-100 м. Відомі й зовсім невеликі поселення - наприклад, біля с. Ліски Черкаської обл., Де три селища, мали в довжину не більше 250 м, розташовані на близькій відстані

один від одного. Розміщення поселень групами спостерігається в багатьох місцях, але не завжди ті які входили в групу були цілком синхронними [1].

Городища – Башмачка на Дніпрі, Городок на Південному Бузі та Олександрівна на Інгульці - розташовані в південній частині черняхівського ареалу. Невелике (40x60 м) городище Башмачка знаходиться на мисі і обмежене з напільного боку ровами і валом, основу якого складають дві стіни, складені з каменів, і глиняна забутовка між ними. На кінцях валу збереглися кам'яні фундаменти, можливо, від двох прямокутних веж. Оборонні стіни проходили і кругом мису, і по його схилу. На майданчику городища перебували наземні споруди, стіни яких мали кам'яну конструкцію. Велика (6x4 м) споруда в центрі майданчика, можливо, мала суспільне призначення. Поруч з городищем розташовані поселення і два могильника, де були два курганні насипи. Такий же характер мало городище Олександрівка. Воно також розташовано на мисі, обмежене ровом і валом з кам'яною стіною і, можливо, баштами, на його майданчику також розташовувалися великі наземні споруди з кам'яними стінами. Обидва городища відносяться до IV ст. н. е., і в конструкції їх оборонних стін простежуються в пізньоскіфських і античних традиціях [2].

У 2005-2006 рр. Комсомольською ранньослов'янською експедицією під керівництвом Ю. Ю. Башкатова досліджувалось багатошарове поселення Барбара 1 розташоване в межах м. Комсомольськ, між річищем Дніпра та його колишньою старицею (сучасне оз. Барбара). Розкопами, траншеями та шурфами було досліджено 440 м². Зокрема, досліджено житлову і господарчу будівлі, чотири ями, залишки рівчака заповненого фрагментами кераміки та дві паралельні лінії стовпових ям, можливо, залишки огорожі [3].

Та найцікавішим є назимна житлова будівля за розмірами приблизно 70 м², і дозволяє нам віднести її до так званих «великих жител». Вони були більш характерними до германських традицій в черняхівській культурі. Також, будівля мала незначні відхилення, була орієнтована довгою віссю за напрямком північ – південь, і мала розміри 6,8 м. – по південній стіні, 6,4 – по північній стіні і довжину 9,8 м. Контур і розміри будівлі виявлялися за розташуванням стовпових

ям діаметром 0,35 – 0,55 м, глибиною 0,2 – 0,5 м, причому, найбільшу глибину і розміри мали кутові стовпи. Отже, за структурою ознак, можна визначити, що будівля мала каркасно-плетневу чи каркасно-стовпову конструкцію з закладом деревом, обмазану глиною. Можливо, конструкція була комбінованою [3].

У 2007 році було розпочато дослідження групи поселень біля сіл Бондарі - Василенки, відкриту під час розвідок О. Б. Супруненко. До черняхівської культури відносяться сім поселень: Василенки I, III, IV, V, Бондарі I, Ревівка I, Заруддя II. Невеликі пошукові роботи було проведено на поселенні Василенки IV, де розкрито більше 200 м² і досліджено одну господарську будівлю. Хронологія поселення поки незрозуміла. Виходячи з загального аналізу матеріалу, швидше за все, вона вкладається в межі IV ст. [4]

Поблизу с. Максимівки (Глобинського району) в 1959 р. досліджено три житла з глинобитними печами, поблизу останніх розташовувалися наземні господарські споруди та ями господарського призначення; схожі об'єкти досліджені й поблизу с. Радущківка. Наземні, чотирикутні в плані житла каркасно - тинової конструкції, обмазані глиною, виявлені і на селищі поблизу с. Кантемирівки. Ями господарського або господарсько – побутового призначення, які належали населенню черняхівської культури, досліджені також на селищах Сердюки-1 та Абазівка (Полтавський р-н) [5].

У 2008 році біля села Легедзине (Тальнівський район, Черкаська обл.) С. В. Діденко та Б. В. Магомедов відкрили могильник черняхівської культури. Тогож самого року експедиція почала його дослідження, яке продовжувалося у 2009–2011 роках. Також розкопки проводились і в 2015 році. Нові роботи проводилися на невеликій ділянці центральної частини могильника і на його північній околиці в секторах 3, 6, 14. Для уточнення площі могильника на північний схід від сектора 14 розкрито ділянку розвідувальної траншеї розміром 8 x 1 м. Так як в траншеї виявлені поховання (кремації 69 і 73) і в подальшому тут плануються розкопки, нового сектору якому присвоєно номер 31. Розкрита площа 106 м². Відкрито десять поховань і одна яма. Поховання здійснені за різними обрядами: сім безурнових кремації (№ 64-66, 69-72), одна Урнова (№ 73)

і дві інгумації, орієнтовані головою на захід (№ 67) і на північ (№ 68). Поховання 68 є могилою з підкладкою [7].

За весь час розкопок досліджена площа 614 м², відкрито 73 поховання. З 43 кремацій 35 були в ямах без урн, 8 - у урнах. З 30 інгумацій 21 скелет орієнтований головою на північ, 8 - на захід. Більшість поховань з труположеннями здійснені в простих ґрунтових ямах, два в ямах з підкладкою (№ 16, 68) і два в ямах з заплечиками (№ 32, 39). У більшості поховань (18) скелети були в різному ступені зруйновані в давнину. Серед дванадцяти потривожених - 7 поховань дітей і 5 – дорослих [7].

Як зазначають Б. В. Магомедов та Диденко С. В. «За результатами розкопок 2015 р. в шарі могильника враховані уламки глиняного посуду в кількості 2831 (рис. 9; 10). З них: гончарно – столової кераміки 2170, гончарно – кухонної 643, ліпної 15 і імпоротної кераміки - 3 примірника. За п'ять сезонів розкопок 2008-2011 і 2015 рр. в цілому враховано уламків глиняного посуду з шару 23067 одиниць. Ця кераміка розподіляється так: гончарна їдальня - 19112 екз. (82,9%); гончарна кухонні - 3808 екз. (16,5%); ліпна - 88 екз. (0,4%); імпортна - 59 екз. (0,3%)». Підводячи підсумки розкопок 2015 року, можна відзначити дитяче поховання 68, видатне за кількістю посудин – приношень – 17 одиниць. До цього найчисленніший на могильнику набір з 11 посудин дало поховання 57, також дитяче (3-5 років). Найбільший набір посуду з 19 одиниць був представлений в кераміці – поховання 5 з могильника Каборга IV [7].

З десяти поховань, досліджених в 2015 р, в семи похованнях стан кісткових залишків дозволило зробити вікові визначення. З них поховання – кремація 71 «швидше за все» належало дорослій людині, інші поховання містили останки дітей.

Дослідження розселення черняхівської культури на території Середнього Подніпров'я не є достатньо дослідженою, але вже зараз зрозуміло, що дослідження цього регіону є дуже важливим для з'ясування процесів формування черняхівської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любичев М. В. Южная граница ареала черняховской культуры в днепродонецкой лесостепи: современные представления. Харків, 2014. Вип. 4: Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. С. 58-71.
2. Козак Д. Н. Пшеворська і черняхівська культури у Верхньому Подніпров'ї і Західному Побужжі. К., 1982. Вип. 37: Журнал Археологія. С. 31-48.
3. Башкатов Ю. Ю. Нові дослідження пам'яток черняхівської культури на півдні Середнього Подніпров'я. К., 2010. Вип. 2: Археологія і давня історія України. С. 146-151.
4. Рейда Р. Пам'ятки черняхівської культури в Полтавській області. Полтава, 2017. Вип. 13: Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. С. 87-103.
5. Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо – Западного Причерноморья. К., 1987. 111 с.
6. Сапегін. Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Вип. 13. Полтава, 2017. С. 87-103.
7. Магомедов Б. В. Могильник черняховской культуры у с. Легедзине (работы 2015 г.). К., 2017. Вип. 1: Археологія і давня історія України. С. 97-113.

Миколенко Михайло,

студент 3 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ 1654 р.: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У часи українського державотворення ХХІ ст. важливо вивчати і аналізувати подібні процеси, що мали місце в нашій історії. Слід з'ясувати причини їх невдач і засвоїти уроки. Насамперед йдеться про ранньомодерну добу, яка не знайшла всебічного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Дослідження юридичного змісту «Березневих статей» 1654 р. розпочалися в другій половині XIX ст. в Росії. Таке зацікавлення російських істориків було зовсім не випадковим - радше виявом великої уваги до цієї проблеми, поряд з науковим інтересом до особливостей правового статусу Фінляндії та Польщі в складі Російської імперії [3].

Таке інтенсивне зацікавлення історією права стимулювало українських учених до спеціальних та узагальнюючих досліджень у галузі вивчення українсько-московських домовленостей 1654 р. Наприкінці XIX ст. це питання було порушено у статті М. Грушевського, що стала визначальною для автора у характеристиці історії Хмельниччини. Однак справжнім стимулом до зацікавлення темою про правовий зміст Переяславської ради на початку XX ст. було відзначення її ювілеїв: 250-літнього - у 1904 р. і 260-літнього - через десять років. У міжчасі цих двох дат з'явилася стаття М. Слабченка, одна з перших, що спеціально була присвячена суспільно-політичному устрою козацької України [4].

Впродовж другої половини XVI - першої половини XVII ст. еволюція українського етносу відбувався в умовах домінування польської влади, культурно-релігійних утисків та дискримінації. У цій ситуації, яка ускладнювалася постійною загрозою з Півдня, козацтво поступово ставало однією з основних сил соціально-політичної самоорганізації суспільства, а згодом перетворилося на його авангард у поступі до політичного суверенітету та створення власної держави.

В ході Визвольної війни внутрішня соціально-економічна ситуація та становище України в світі вимагали організації дієвого функціонування всіх ланок виконавчої влади, а відтак - зміцнення гетьманської влади. Важливу роль у цьому відіграли «Статті про устрій Війська Запорозького» Б. Хмельницького, якими визначалися основи розбудови Української незалежної держави. За документом передбачалася утворення політико-адміністративного устрою, судової сфери та соціальних відносин. Спираючись на це, Б. Хмельницький

вимагав від полкових і сотенних органів виконавчої влади беззаперечного виконання своїх розпоряджень і наказів. Гетьман скликав ради, брав активну участь в обговоренні й ухваленні рішень, що приймалися ними, контролював судочинство, організовував фінанси, очолював військо та визначав зовнішньополітичний курс уряду. У своїх державотворчих задумах Б. Хмельницький спирався, з одного боку, на українські традиції, елементи громадянського суспільства та республікансько-демократичні засади Запорозької Січі, а з другого - на передові європейські здобутки. Фактично йшлося про створення в Україні гетьманської республіки. Гетьман залишався виборною особою, виборність панувала й на інших рівнях та гілках державної влади. Самого гетьмана обирала Генеральна рада, вона ж могла й позбавити його повноважень. Загалом Б. Хмельницький усі свої здібності, силу й авторитет використовував для зміцнення державності України [5].

Прогресивний характер мала діяльність Б. Хмельницького у сфері економічного життя України. Запроваджувалася політика вільної торгівлі, що стимулювало український експорт і в цілому торгівлю між державами, купцям і ремісникам надавалися різноманітні пільги. Це мало позитивні економічні наслідки. За оцінками відомого українського вченого М. Е. Слабченка, «хліб, який тодішня Польща експортувала в Західну Європу, був українським» [1].

На думку Віталія Щербака на рахунок Березневих статей: «Широка автономія або порядок підпорядкування, який визнається більшістю істориків як васалітет, що передбачав не тільки підданство, але й захист інтересів тих, хто просить, з боку сюзерена» [3].

Але без втручання у внутрішні справи, все це було обговорено й навіть сформульовано у проханні.

Разом із затвердженням "Березневих статей" російський цар 27 березня 1654 р. видав українським послам жалувані грамоти: про прийняття України до складу російської держави, підтвердження прав і вольностей її населення, відпуск із Москви українських послів і посилку гетьману військової печатки; про

збереження прав і вольностей гетьмана Богдана Хмельницького і всього Війська Запорізького; про передачу Чигиринського староства на гетьманську булаву [34 4].

В цих трьох грамотах було задоволено майже всі вимоги, що містились у "Просительських статтях", але не увійшли у "Березневі статті". Зокрема було передбачено непорушність "давніх прав", збереження на Україні власного судоустрою, право козаків самостійно обирати гетьмана по давньому звичаю, закріплення за козаками і її нащадками належних їй маєтків, тощо. "Березневі статті" і доповнюючи їх царські грамоти разом розглядаються як договір України з Росією. Оригінали всіх зазначених документів не збереглися, але зміст їх не викликає сумніву, оскільки до нас дійшло ряд перекладів, чернеток, робочих записів московських чиновників та інших джерел [4].

Умови договору з російським царем після обрання кожного нового українського гетьмана перезатверджувалися у так званих "гетьманських статтях". (Переяславських статтях 1659 року, московських статтях 1665 року, Тухівських статтях 1669 року, Коломацьких статтях 1687 року, Решетилівських статтях 1709 року і інших) [3; 4].

Серед істориків незалежної України переважає думка, що Березневими статтями 1654 р. між сторонами встановлено відносини протекторату, зафіксовано відокремлення Козацької України від Речі Посполитої, отже по-суті визнано державне становище України; обмеження стосувалося лише зовнішньополітичних питань. Однак царський уряд одразу став на шлях обмеження суверенітету Козацької держави. Тому через 4,5 роки гетьман Іван Виговський розірвав українсько-російську угоду 1654 р., уклавши Гадяцький договір 1658 р. з Річчю Посполитою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Х.: Право, 2014. № 3 (22). 272 с.

2. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 10. СПб., 1878.
3. Фрагменти інтерв'ю д.іст.н, професора Щербака Віталія Олексійовича, наданого Інтернет виданню Радіо Свобода 19.01.2019 р. «365 років Переяславської ради: підкорення, але жодним чином не возз'єднання». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29706336.html>
3. *Апанович О.М.* Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність. К., 1994.
4. *Смолій В.А., Степанков В.С.* Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. К., 1995.

*Хохлов Денис,
студент 3 курсу,*

*Історико-філософський факультет,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОФІЦЕРСЬКОГО ТА РЯДОВОГО СКЛАДУ АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна актуалізувала питання матеріального забезпечення армії, його розширення та збільшення. Окремим напрямом в цьому контексті є фінансовий аспект. Зокрема, значну зацікавленість викликає питання грошових виплат, які отримували звичайні солдати, офіцери та чини найвищого рангу. Оскільки як і в будь якій іншій сфері в армії існувала значна соціальна стратифікація, в залежності від якої кожен чин отримував різні дивіденди в тому числі й грошове забезпечення. У зв'язку із цим актуальним є визначення рівня платні яку отримували військові, яка її платоспроможність, за які заслуги можна було отримати грошову винагороду та на скільки це могло мотивувати солдата виконувати свої функціональні обов'язки передбачені військовим статутом,

Для цього актуальним постає порівняння тогочасних цін на товари та спроможність їх купити за грошову виплату. Зважаючи на те, що сьогодні дана

проблематика не знайшла всебічного відображення в українській історіографії то сповна потребує детального вивчення. Особливо значними виступає залучення архівних джерел, які містять значний масив інформації про матеріальне забезпечення солдатів російської армії на початковому етапі Першої світової війни.

Актуальність обраної нами теми зумовлює і той факт, що на сьогодні Україна перебуває в стані військового конфлікту, який актуалізував питання грошового забезпечення армії, його значне збільшення. Зважаючи на вищезазначене, питання фінансового забезпечення солдатів російської імперської армії має цінне історичне значення та потребує детального вивчення. А той факт, що проблема є малодослідженою відкриває перспективи для подальших наукових розробок.

Вивчення історії війни 1914–1918 рр. почалося відразу після закінчення військових дій. За минулі роки була створена велика вітчизняна наукова і навчальна література, утвердилися концепції історії всієї війни і її найважливіших проблем. Величезний масив досліджень і документальних публікацій, присвячених Першій світовій війні розділяється на два періоди: радянський і пострадянський.

У історіографії Першої світової війни радянського періоду розглядалися, переважно, військово-історичний і зовнішньополітичний аспекти, велика увага приділялася історії робітничого і соціалістичного руху. Питання фінансування навмисно викривлялось дослідниками, що спричинило хибне уявлення про низький рівень грошового забезпечення офіцерського та рядового складу Російської імперії в роки Першої світової війни .

Сучасні дослідження з економічного життя Російської імперії у першій половині ХХ ст. представлені, в першу чергу, російською та українською історичними школами. Ґрунтовною працею з соціальної історії є, виданий у 1995 р. Інститутом російської історії РАН, статистико-документальний довідник «Россия 1913 год». Він містить опубліковані матеріали: укази, розпорядження, звіти, статистичні данні, які яскраво висвітлюють заходи влади в фінансовій

сфері, економічний та промисловий розвиток імперії, торгівлю, урбанізаційні процеси та питання рівня життя населення, зокрема військових, що загалом дає чітке уявлення про соціально-економічне становище суспільства напередодні Першої світової війни.

На особливу увагу заслуговує 10 випуск російського військового збірника «Військове законодавство Російської імперії (Кодекс російської військового права)». Збірник містить опубліковані документи з історії військового управління, внутрішнього функціонування армії, побут у війську у мирний час та в періоди воєн, зокрема Першої світової війни. Документально висвітлює спеціальне фінансове забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей, господарчу діяльність військових частин, постачання військ у військовий час тощо [1].

Варто згадати монографію А.І. Сербіна «Перша світова війна. Росія напередодні і в роки війни (1914 - 1918 р.)», в якій досліджується ряд питань по внутрішній і зовнішній політиці Росії в період, що передуює Першій світовій війні [8].

Питання реформування системи постачання російської армії, фінансове забезпечення цієї системи, проблеми бойового постачання в період між Російсько-японською та Першою світовими війнами висвітлив Д. В. Пирогов у своїй праці «Проблеми постачання російської армії напередодні Першої світової війни в оцінки військових» [6].

Питання вивчення офіцерського корпусу російської армії, особливо його вищих командних категорій, має велике значення для з'ясування питання про стан армії в цілому. Так у статті «Російський офіцерський корпус напередодні Першої світової війни» П. Зайончковський вивчає соціальний склад, освіту, національність вищого командного складу армії напередодні Першої світової війни, їх фінансове забезпечення під час служби та після виходу у відставку [3].

До питання грошового забезпечення офіцерського та рядового складу Російської імперії звертається Олексій Волинець у статті «За що воюємо: генеральські тисячі і солдатські копійки» [2].

В українській історіографії актуалізувалося питання соціально-економічного становища суспільства у воєнні роки, зокрема, у праці дослідників В. П. Купченка, Ж. І. Серги «Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва)» йдеться про життя міста Києва у 1914–1918 рр. Автор аналізує матеріальне становище мешканців, що дає нам можливість провести порівняльний аналіз «економічного добробуту» світського населення та військових [4].

Отже, на сьогодні історіографія має певні напрацювання, які присвячені проблемі матеріального забезпечення російської імперської армії в роки Першої світової війни. Але слід зауважити, що більшість праць як правило висвітлюють такі напрямки як продовольчий, фуражний, речовий тощо. Натомість фінансовий аспект досліджується в меншій мірі, особливо

На початку війни платня офіцерів російської армії визначалася наказом військового міністерства №141 від 15 червня 1899 року. Свого часу цей наказ істотно підвищив доходи військових. Відповідно до нього генерал отримував – 775 рублів на місяць, генерал-лейтенант – 500, полковник – 325, капітан (командир роти) – 145 рублів. Найбільш низькооплачуваним офіцером в мирний час був підпоручик (аналог в кавалерії – корнет, у козаків – хорунжий; перший офіцерський чин у військах, умовно рівнозначний нинішньому званню лейтенанта), який отримував 55 рублів на місяць [1].

Цей «оклад по чину» складався з трьох компонентів – власне платні, так званих столових грошей і додаткових виплат. Столові гроші видавались офіцерам від капітана (командира роти) включно і вище, розмір їх залежав від займаної посади. Значні на ті часи суми столових грошей отримували генерали і командири полків – від 475 до 225 рублів на місяць. Максимальні суми столових грошей отримував генеральський і вищий офіцерський склад, який займав посади в управліннях військових округів, корпусних і дивізійних інтендантств. Генерали від інфантерії, окрім інших виплат отримували ще 125 рублів на місяць «представницьких грошей» [1].

Капітан (командир роти) отримував 30 рублів «столових грошей» на місяць. Для порівняння – обід у ресторані середнього класу в 1914 році коштував близько 2 рублів для однієї особи, кілограм свіжого м'яса коштував близько 50 копійок, кілограм цукру - 30 копійок, літр молока - 15 копійок, а середня зарплата промислового робітника без високої кваліфікації становив трохи більше 22 рублів у місяць [5].

Традиційно вважалося, що «столові гроші» видаються командирі для того, щоб він міг регулярно збирати в своєму будинку підлеглих офіцерів на загальні обіди. На початку ХХ століття ця середньовічна традиція все ще дотримувалася, хоча вже не регулярно і не повсюдно. Молодшим офіцерам (командирам взводів) столові гроші не виплачувались, оскільки в їхньому підпорядкуванні офіцерів не було, а солдати фактично і юридично тоді вважались іншим соціальним прошарком, адже чин поручника вже давав особисте дворянство, геть відсікаючи його носія від нижчої солдатської маси [2].

Також традиційно з ХVІІІ століття в російській армії існував великий розрив у платні між вищим командним складом, середніх та молодших офіцерів. Якщо генерали і полковники отримували вельми солідні гроші навіть за мірками найбагатших країн Європи, то офіцери нижчих чинів цілком справедливо вважались низькооплачуваними [3].

На початку ХХ століття платню армійського поручика (дворянина, що закінчив військове училище) було всього в 2-3 рази вище за середню зарплату некваліфікованого робітника. Тому в 1909 р. для підвищення доходів середнього і молодшого офіцерського складу («штаб-офіцерів» та «обер-офіцераов» в армійській термінології того часу) було введено додаткову платню. Від того часу поручик отримував до зарплати ще 15 рублів на місяць, капітан - 40 рублів на місяць, а підполковник - 55 рублів на місяць додаткових виплат [2].

За службу у віддалених районах (наприклад, у Кавказькому, Туркестанському, Омському, Іркутському, Приамурському військових округах) генерали і офіцери мали право на отримання збільшеної або «посиленої» платні. Особливі привілеї зберігалися в гвардії – офіцерам гвардійських частин оклад по

чину визначався вище на один щабель їх звання. Таким чином, гвардійський підполковник у рублях отримував так само як армійський полковник, тобто не 200, а 325 рублів на місяць [3].

Окрім цього, існували також додаткові виплати. Ті офіцери, які не мешкали у державних квартирах, отримували «квартирні гроші». Розмір їх залежав від звання офіцера та місця проживання. Всі населені пункти Російської імперії в залежності від цін і умов життя ділилися на 8 розрядів. У «місцевості по Першому розряду» (столиця, великі міста та губернії з високим рівнем цін) капітан, при розмірі місячного платні 145 рублів, отримував 45 рублів 33 копійки на місяць «квартирних грошей» (в тому числі 1,5 рубля на місяць «на конюшню»), в більш ж дешевої місцевості 8-го розряду «квартирні гроші» капітана становили 13 рублів 58 копійок в місяць (в тому числі 50 копійок щомісяця на оренду стайні) [2].

Юнкерам, які закінчили військові училища, при отриманні офіцерського звання, виплачувалась одноразова допомога «на обзаведення» (тобто на придбання повного комплекту офіцерської форми) в сумі 300 рублів, а також додаткові гроші на покупку коня та сідла. Надалі офіцери російської імператорської армії зобов'язані були купувати обмундирування за свій рахунок. У 1914 р. мундир коштував приблизно 45 рублів, кашкет - 7, чоботи - 10, портупея - 2-3 рублі, стільки ж погони [3].

Тому з моменту оголошення війни всім генералам і офіцерам російської армії в липні-серпні 1914 р. виплатили так звані військово-підйомні гроші. Вони призначалися для придбання похідного одягу та спорядження. Їх розмір був встановлений в залежності від чину: генералам - 250 рублів, штаб-офіцерам від капітана до полковника - 150 рублів. Підпоручику, поручику і штабс-капітанам на початку Першої світової війни належало по 100 рублів військово-підйомних грошей. При цьому військово-підйомні офіцерам, що перебували в діючій армії виплачувалися в подвійному розмірі, а в армійських і фронтових штабах, що знаходились в тилу – у звичайному розмірі [3].

Перша світова війна стала і першою війною техніки. Тому на ній вперше великі гроші стали отримувати технічні фахівці. Наприклад, авіатори отримували «зальотні» гроші - 200 рублів на місяць для офіцерів і 75 рублів для «нижніх чинів». «Залітні» нараховувалися щомісячно тим льотчикам, які проводили в повітрі не менше 6 годин. Точно так само розраховувалося додаткове зміст членам екіпажів аеростатів. Правда, військова бюрократія в цілях економії ввела положення, за яким «зальотні» гроші не могли виплачуватися понад 6 місяців на рік - як ніби льотчики у воєнний час не літали цілий рік [9].

У разі поранення і вибуття з фронту за офіцерами зберігалось посилене платня відносно посади та всі додаткові виплати, включаючи столові гроші. Але замість «польових порційних» грошей поранені офіцери отримували «добові» - 75 копійок на добу при лікуванні у військовому госпіталі та 1 рубль на добу при лікуванні на власній квартирі [2].

Якщо офіцер пропадав безвісти, то до з'ясування його долі, сім'ї виплачувалося «тимчасове грошове забезпечення» в розмірі однієї третини платні і «столових грошей» зниклого [10].

Сім'ї загиблих на війні офіцерів, які пішли у відставку через поранення або після закінчення терміну служби, отримували пенсію. Її виплата регулювалася прийнятим 23 червня 1912 року «Статутом про пенсії та одноразових посібниках чинам військового відомства і їх родин» [7].

Вдови і діти офіцерів мали право на пенсії, якщо чоловіки і батьки були вбиті на фронті або померли від отриманих в бою поранень. Вдови отримували такі пенсії довічно, а діти до досягнення повноліття [7].

У сучасній історіографії дана тема широко досліджувана російськими істориками. На жаль, для української історіографії, дане питання не є актуальним, попри те, що безпосередньо на українських землях проходила велика кількість боїв Першої світової війни. Велика частка чоловічого населення українців перебували у складі армій Австро-Угорської та Російської імперій.

Офіцери забезпечувались грошима на навчання у військово-навчальних та військово-медичних закладах. Керівники відомств отримували гроші на канцелярське начиння.

Звичайні солдати могли отримувати додаткові виплати, під час спеціальних завдань, добових чергувань. Усім офіцерам та солдатам виплачувалась одноразова допомога у разі поранення на фронті, а їхнім сім'ям одноразові або щомісячні виплати у випадку загибелі годувальника. Ми також простежили, що були присутні випадки зловживання та корупції вищих чинів військових відомств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Военное законодательство Российской империи: Кодекс русского военного права. М.: Военный университет, 1996. 448 с.
URL: <http://militera.lib.ru/regulations/0/g/ruslit/vs10.pdf> (Дата звернення 22.11.19)
2. Вольнец А. За что воюем: генеральские тысячи и солдатские копейки. URL: <https://rusplt.ru/ww1/history/za-chno-voyuem-generalskie-tyisyachi-i-soldatskie-kopeyki-14338.html> (Дата звернення 23.11.19)
3. Зайончковский П.А. Русский офицерский корпус накануне Первой мировой войны. М.: РОССПЭН, 1998. С.24-69.
4. Купченко В. П., Серга Ж. І. Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва). Архіви України. 2014. № 4-5. С. 24-34.
5. Л. Бородкин. Динамика уровня жизни российских рабочих в годы Первой мировой войны новые подходы, новые оценки. URL: <https://journals.openedition.org/res/858> (Дата звернення: 23.11.19).
6. Пирогов Д. В. Проблемы снабжения русской армии накануне Первой мировой войны в оценке военных. Вестник ПСТГ. II: История. История Русской Православной Церкви. 2011. Вып. 4 (41). С. 86–91.
7. С. А.,Торопкин, А. А Фоменков. Источники права пенсионного обеспечения в России второй четверти XIX - начала XX в. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2015_10-1_44.pdf (Дата звернення 22.11.19).

8. Сербин А. И. Первая мировая война. Россия накануне и в годы войны (1914 – 1918 гг.). Омск: СибАДИ, 2009. 72 с.
9. Центральний державний історичний архів України. Ф. 278. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 46–47.
10. Центральний державний історичний архів України. Ф. 278. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 57.

Анастасія Калужина

студентка 4 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ПОБУТОВІ УМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ РАДЯНСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ 20-30-ИХ РОКІВ ХХ СТ. ЗА
МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРНОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКІВ ВУАН**

Українська наукова інтелігенція, будучи незалежною у своїх наукових і політичних поглядах, завжди перебувала на вістрі духовного життя власного народу. І саме вона з початку ХХ ст. стала головним генератором не лише наукових, але й прогресивних демократичних та національних ідей [10, с. 39]. Однак, в 20–30-х р. ХХ ст. з приходом до влади більшовиків її самосвідомість, система духовно-культурних цінностей та звичка до вільної творчої діяльності були порушені [1, с. 82]. Комуністична демагогія нового уряду не могла не вплинути і на Україну, як невід’ємного елемента СРСР. В умовах повної деморалізації української державотворчої інтелігенції після поразки в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., вчені стали перед непростим завданням перебудови вже сформованих життєвих принципів та звичок, вдаватися до всеактивнішого застосування методів мімікрії задля власного виживання у політичній системі, характерною ознакою якої стало повне одержавлення не лише соціально-економічних, а й особистих, професійних та

родинно-побутових відносин [9, с. 56]. Ідеологічна доцільність, ревізії, психологічний тиск, підозри та наклепи на так зване «інакомислення», навішування ярлика буржуазного націоналіста при найменшому відході від генеральної ідеологічної лінії партії стали постійними супровідниками радянського суспільства.

Метою даної розвідки є комплексне дослідження радянського повсякдення та побутових проблем науковців 20–30-их рр. ХХ ст. на основі мемуарної спадщини академіків ВУАН.

На сьогодні все частіше питання повсякдення та побуту різних верств населення періоду становлення радянської влади стає об'єктом досліджень істориків, філологів, культурологів і носить міждисциплінарний характер. Хоча перші спроби аналізу побутового аспекту в контексті глобальних суспільно-політичних змін проводилися їх сучасниками, найбільшого зацікавлення ця тематика набула лише після 1990-х років. Так, доволі цікаві праці, присвячені саме повсякденню української інтелігенції представили такі дослідники, як: О. Коляструк [7, 8, 9], О. Ганусин [3], Ю. Іорданова та А. Гедьо [4], Н. Литвин [11], В. Ткаченко [14], В. Шейко [15] та ін.

Джерельною базою роботи стала мемуарна спадщина академіків ВУАН. Під терміном «мемуари» розуміються матеріали особового походження, зокрема щоденники, спогади та епістолярій. Окрім відображення загального ставлення інтелектуальної еліти до суспільно-політичної атмосфери доби, вони дозволяють дослідити структуру повсякдення науковців, професійні та дружні зв'язки з колегами, родинні відносини, побутові проблеми, викликані революційними змінами на початку ХХ ст., проаналізувати модифікації житлових умов та рівня матеріального забезпечення науковців протягом першої третини ХХ ст., а також простежити вектори політики радянської влади по відношенню до цієї соціально-професійної групи.

Так, для вивчення побутового становища наукової інтелігенції в часи перших хвиль більшовицьких завоювань мною було проаналізовано спогади Н. Полонської-Василенко, щоденник В. Вернадського та матеріали листування

М. Грушевського. Динаміка побутового становища науковців у 20-30-х роках ХХ ст., зміна форм їх дозвілля, а також наслідки впливу радянзації не лише на ВУАН, але й на особисті відносини яскраво відображені в щоденнику С. Єфремова, матеріалах кореспонденції А. Кримського, Д. Багалія та М. Левченка. Великий інформаційний потенціал для вивчення даної теми також мають щоденникові записи М. Василенка, його професійне та приватне листування, а також матеріали службової діяльності у ВУАН (Ф. 40 ІР НБУВ). Особливо цінними для дослідження побутових проблем вчених в контексті так званої політики радянської влади по «уцільненню» житлового простору інтелігенції також є матеріали особового фонду Н. Полонській-Василенко (Ф. 42 ІР НБУВ).

В цілому бурхливі події національно-визвольної війни не сприяли формуванню задовільних умов проживання інтелігенції, не кажучи вже про їх професійну діяльність, адже саме на представників інтелектуальної сфери було покладено завдання державного будівництва і національного проводу. Подальші ж роки лише загострили житлове питання, а інтелігенції більше не доводилося повертатися до «побутової розкоші» імперської доби. Так, у щоденнику В. Вернадського за 6 червня 1918 міститься згадка про квартирні умови М. Василенка: «Сьогодні зранку у М. Пр. Вас[иленка]. Зібрався вийти разом з ним, коли пролунав спершу страшний вибух, затремтів весь будинок, потім посипалися вікна і почалася стрілянина, вибухи і стояв гул... Вечером бачив у Василенка постраждалих. Який жах і скільки жертв» [2, с. 92].

Не кращими були і умови життя самого В. Вернадського в сусідньому будинку по вул. Тарасівська, 10, кв. 7. Вже з кінця осені 1919 р. він неодноразово скаржився на відсутність опалення, пронизливий холод, який значно ускладнював заняття наукою. 4 листопада маємо такий запис у щоденнику академіка: «Холодно в квартирах – всі в шубах. Майже ніде не топлять. У нас 5-6°. Сиджу здебільшого в Академії, де теж не дуже тепло – але терпимо і можна працювати. Це все відображається на настрої» [2, с. 176]. Декількома днями пізніше, 7 листопада спостерігаємо лише погіршення ситуації: «Холодно. Сніг,

який стояв декілька днів, тане. В будинках 3–5 °R.; рятуюся в засіданнях, де топлять, але прохолодно. Кияни в апатії і розчаровані. І холод, і розруха, і дороговизна, і неможливість виїхати» [2, с. 178]. Зрештою відсутність тепла в квартирі змусила Вернадського з середини листопада 1919 р. остаточно перебратися до власної кімнати в Академії [2, с. 180]. Однак, і в самій науковій установі стовпчик термометра рідко перевищував 5 °С.

Такі обставини виживання наукової інтелігенції, в знаннях та вміннях якої нова влада була вкрай зацікавлена для реалізації планів індустріалізації та переведення всієї гуманітарної науки на нові ідеологічні лещата, загроза нового суспільного виступу через невирішеність соціального питання змусили Раднарком прийняти у грудні 1919 р. декрет «Про покращення становища наукових спеціалістів». Аналогічні заходи проводилися і в УСРР. Вперше питання створення спеціального органу по збереженню стратегічно важливих наукових кадрів для розбудови соціалістичного ладу було поставлене на засіданні Раднаркому УСРР 21 серпня 1921 р. В результаті 31 жовтня 1921 р. було вирішено створити в Україні на зразок ЦЕКУБУ Всеукраїнський комітет сприяння ученим, головним завданням якого стало забезпечення вчених продуктами харчування і домашнього вжитку, надання грошової допомоги та сприяння у вирішенні житлового питання.

Особливу надію науковці покладали на академпайок, який часто ставав чинєєдиним засобом виживання родини. Проте нерідко це загрожувало перспективою голодної смерті, адже видавали його невчасно, а самі продукти були неякісними. В таких умовах нормою для людей інтелектуальної сфери стали періодичні пошуки додаткових джерел заробітку, поєднання розумової та фізичної праці для прогодування власної родини. Прикладом цього є спогади Н. Полонська–Василенко про швидку зміну діяльності вчених, як реакцію на соціально-економічні зміни, принесені новою владою: «Професор Б.Я Букреєв, математик, з зятем Б. М. Толпигою здобули широку клієнтелю: вони возили ручним возиком дрова з пристані... Видатний знавець античного мистецтва С. О. Гіляров ходив по домах рубати дрова. Літературознавець

О. А. Назаревський разом із жінкою торгували гарячим чаєм з «лотка» на Єврейському базарі... Академік Ф. І. Шмідт, фахівець зі світового мистецтва і блискучий лектор, сам ходив з цеберкою з крохмалем і наклеював на парканах оголошення про свої прилюдні лекції...» [12, с. 319–320].

До того ж, не слід забувати про голод 1921–1923 рр., який не міг не позначитися і на долі наукової інтелігенції, примушуючи її представників постійно змінювати місце свого проживання. Показовим в цьому випадку є запис у щоденнику М. Василенка за 3 серпня 1921 р.: «Кримський повідомив, що академіки Перетц і Харлампович збираються переїжджати до Києва. Ймовірно голод жене сюди» [16, арк. 2]. Але і в неофіційній столиці умови існування були не кращими. Більшовицька політика щодо стирання майнової диференціації і побудови соціалістичної держави призвела не до загального багатства, а до загальної бідності суспільства, яскраво відображеного в спогадах академіка С. Єфремова. Так, згадуючи нове повсякдення в добу НЕПу 21 жовтня 1924 р. він писав: «Вночі прокинувся од якогось шарудіння. Думав спершу, що пацюки, – коли глянув у передпокій: кватирка і двері навстіж. Знов був гість, як і торік об цій самій порі: цього року привітав з іменинами. Встиг узяти не багато – старого парасоля, старі калоші – та деяку дрібницю. Це “новий побут”: злочинство таке, що, мабуть жадної немає хати необкраденої... Та ще безробіття, та ще усякі “чистки”, а в результаті просто жити снаги немає» [6, с. 153–154].

Особливої гостроти в цей час набувало житлове питання, яке негативно позначалося на працездатності науковців, адже квартири, якщо ті були, завжди знаходилися в сирості та без опалення, що провокувало розвиток різних захворювань [13, с. 170–171]. Загалом скарги на погіршення стану здоров'я в Києві 20-х рр. стали буденним явищем. Так проф. М. Пунін казав Полонській-Василенко що «...затяжна хвороба показова для життя наших науковців, які поставлені в такі умови, що їх організм не в стані ставити спротив хворобі» [12, с. 322]. Тому одним із провідних напрямків діяльності ВУКСУ було саме його розв'язання. Для цього при комітеті навіть було організовано окрему Житлову комісію, діяльність якої проходила у двох головних напрямка: це отримання

нових будинків для науковців та слідкування за тим, щоб їх не виселяли із вже зайнятих квартир [5, с. 127].

Проте, так звані «буржуазні націоналісти» та їх родичи не могли сподіватися на дотримання даного права. Яскравим прикладом є тривала тяганина з квартирним питанням Н. Полонської-Василенко після арешту М. Василенка 25 вересня 1923 р. у справі «Київського обласного центру дії». В ідеологічному і психологічному плані це був чиненнайвдаліший момент для насильницького скорочення владою житлової площі академіків і локального розрядження питання соціального забезпечення робочих. До того ж, факт того, що самотнє подружжя займало п'ятикімнатну квартиру, лише сприяло формуванню образу М. Василенка як прихильника буржуазного способу життя і ворога соціалізму.

Не дивлячись на позитивний результат у розв'язанні квартирного питання, ув'язнення Миколи Прокоповича не минуло безслідно і негативно відобразилися на стані його здоров'я, а докладені Наталею Дмитрівною зусилля для повернення частини житлової площі виявилися марними, адже існуючі побутові умови не могли задовольнити навіть мінімальних потреб подружжя академіків. Так, вже незабаром в заяві до Правління Буд. Кооперативу «Науковий Робітник» Н. Полонська-Василенко писала: «В нашій квартирі немає ванни та водогону, і влаштувати їх за сучасними обставинами не можна... Між тим, протягом останнього року стан здоров'я мого чоловіка значно погіршав, він захворів на нервову хворобу, і лікарі вважають ванни за єдине, що може зберегти його здоров'я та працездатність» [17, арк. 43].

Таким чином, розруха, зумовлена національно-визвольною боротьбою 1917–1921 рр., неодноразові завоювання більшовиків та остаточне встановлення радянської влади негативно позначилося на якості побуду наукової інтелігенції, а житлове питання в цей час набуло особливої гостроти. Нерідко будинки наукової інтелігенції ставали ціллю ворожого обстрілу задля психологічного зламу національного проводу українського народу та ідеологічного перевиховання політично-свідомої верстви населення.

Різке погіршення побутових умов наукової інтелігенції, високий рівень її смертності, загроза чергового соціального вибуху змусили радянську владу піти на тимчасові поступки представникам інтелектуальної сфери і вже 31 жовтня 1921 р. в УРСР було вирішено створити Всеукраїнський комітет сприяння вченим, головним завданням якого було надання продовольчої допомоги у вигляді академпайків, забезпечення діячів науки одягом та житлом. Однак і вони видавалися невчасно, тому покладатися лише на них вже немолодим, завантаженим родинними обов'язками вченим загрожувало голодною смертю. За таких обставин загальноприйнятою нормою стало поєднання в ролі науковця людини інтелектуальної та фізичної праці.

Однак й така політика влади була нетривалою, тому по подоланню результатів голоду холод, сирість, ревізії, «ущільнення», насильницьке підселення робітників до квартир академіків знову стали невід'ємними супутниками повсякдення науковців. Сформовані ж умови побуту не сприяли не лише їх продуктивній професійній діяльності, а й навіть нормальному життю в категоріях матеріальних. Кімнати ставали мультфункціональними, виконуючи водночас роль кабінету, спальні, і навіть кухні не кажучи вже про катастрофічну нестачу місця для зберігання приватних бібліотек. Яскравим прикладом цього була квартира подружжя Василенків, в 15 сажнях житлової площі якої зберігалось більше 6 тис. книг. Владу ніколи не цікавили подробиці наповненості будинків науковців, яких ставили в мінімальні умови виживання, а факт зайняття ними багатокімнатних квартир доволі часто ставав підставою для чергових звинувачення у підтримці буржуазного способу життя та порушень вимог соціалістичного ладу. Як результат, довготривалі морально-психологічні та матеріальні витрати на відновлення свого авторитету в суспільстві та наукових колах і судова тяганина щодо житлового питання. Остання лише інколи могла завершитися позитивним рішенням на користь представників наукової інтелігенції під спільним натиском солідарної наукової спільноти. Проте нерідко така боротьба ставала просто безглуздою, адже на виході академіки отримували

будинки без опалення, водопроводу, кухні та ванної, змушуючись рятуватися в такому ж холодному та ненабагато зручнішому приміщенні Академії Наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдашина О. М. Життєві стратегії істориків радянської України 1920 – 1930-х рр. *Харківський історіографічний збірник*. Х., 2012. Вип. 11. С. 80–94.
2. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 гг. Кн. 1. К.: Наукова Думка, 1994. 290 с.
3. Ганусин О. Б. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Л., 2018. 287 с.
4. Гедьо А. В., Іорданова Ю. В. Повсякденне життя української академічної еліти на початку ХХ ст. та в 1920–1930-х рр.: аналіз епістолярної спадщини науковців. *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 2. С. 164–171.
5. Діденко К. В. Діяльність всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 125–128.
6. Єфремов С. О. Щоденники. 1923–1929. К. : ЗАТ Газета «Рада», 1997. 848 с.
7. Коляструк О. А. До проблеми взаємин більшовицької влади з інтелігенцією у 1920-і рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 17. С. 167–173.
8. Коляструк О. А. Повсякденність української інтелігенції у перше радянське десятиліття: політичний контекст. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 1. С. 15–20.
9. Коляструк О. Українська інтелігенція 1920-х рр.: (не)банальність потреб і проблема вибору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2018. Вип. 26. С. 54–57.
10. Косенко В. Д. Феномен інтелігенції: історичні етапи становлення. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 3. С. 35–39.

11. Литвин Н. М. Вислання професури 1922 р. як ідеологічний чинник боротьби з українською інтелігенцією. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 3. С. 119–126.
12. Полонська-Василенко Н. Спогади / Упорядн. В. Шевчук. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 591 с.
13. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. К.: Вид-во «Україна», 1996. 335 с.
14. Ткаченко В. В. Питання матеріально-побутового забезпечення українських учених у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 125–134.
15. Шейко В. М. Інтелігенція і радянська влада в Україні після Жовтневого перевороту 1917 р.: політика і практика відносин. *Культура України. Серія : Культурологія*. 2017. Вип. 58. С. 202–229.
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. Ф. 40. Спр. 1257. Арк. 2.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. Ф. 42. Спр. 250. Арк. 43.

Конон Віталіна
студентка 2 курсу,

Історико-філософський факультет,
Київський університет імені Бориса Грінченка

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ТЕАТРУ ОПРЕИ ТА БАЛЕТУ В УМОВАХ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1942 РР.

Не буде перебільшенням стверджувати, що до сьогодні можливості вивчення театрального життя в окупаційний період 1941-1945 рр. на території українських земель залишаються досить обмеженими через відсутність достатньої кількості науково-довідникової та методичної літератури. Одна з

причин: до XIX ст. різними дослідниками вивчалася переважно політична історія, діяльність видатних осіб, яку відображали нарративні джерела, зокрема мемуари. З середини XIX ст. до наукового обігу вводилися нові види джерел. В цій роботі я спробую розглянути такий факт військової історії, який по суті не отримав до сьогодні належного освітлення.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що останніми роками проблема повсякденного життя на тлі великих потрясінь, зокрема під час Другої світової війни (1939–1945 рр.), викликає все більший інтерес із боку дослідників, причому на передній план виноситься не історія бойових дій, а проблема пристосування цивільного життя до умов військового протистояння. По-друге, необхідністю комплексного підходу до висвітлення діяльності українських театрів під час окупації і специфіки їхньої роботи в умовах воєнного часу. Адже доля театру в окупації – трагічна: він існував між двома тоталітарними системами, на межі їхнього політичного та військового герцю. У будь-якому разі на нього чекало зникнення: перемога фашизму знищила б його, як тимчасову поступку обставинам. Щодо більшовиків, то вони «театру під німцями відмовили у праві на місце в історії».

Період Великої Вітчизняної війни відбився на всіх сферах суспільного життя населення Української РСР, у тому числі й на духовній. Майже всі культурні заклади того часу, мусили враховуючи умови воєнного часу, змінити до запитів свою діяльність. Винятком не стали й театральні заклади України, які незважаючи на спустошливий характер війни, не припинили своєї діяльності й намагалися доносити до населення найкращі надбання театрального мистецтва. Нацистська окупація стала своєрідним випробуванням для українського мистецтва. Але навіть за таких умов робота театрів не припинялася, вона продовжувалася, хоча й зі значними особливостями.

Наприклад, до початку війни – все театральне життя мало свій своєрідний розвиток. У сезоні 1919-1920 рр. в Одеський оперний театр був запрошений режисер В. А. Лосський. За короткий час їм були здійснені постановки опер «Хованщина», «Руслан і Людмила», «Аїда», «Кармен», «Богема», «Іоланта».

Театру належить велика заслуга в розвитку музичної культури на Півдні України. Тут виконували свої твори П. І. Чайковський, Н. А. Римський-Корсаков, С. В. Рахманінов, Ежен Ізаї, Пабло Сарасате та інші. Виступали артисти, чії імена прославили вітчизняне мистецтво. Тут співали великий Федір Шаляпін, Соломія Крушельницька, Антоніна Нежданова, Леонід Собінов, Тітто Руффо, Маттіа Баттістіні, Еудженіо Джіральдоні, танцювала перша балерина світу - Анна Павлова.

Велика Вітчизняна війна залишила чимало недосліджених питань, які вимагають від науковців детальних та фундаментальних досліджень. До таких питань відноситься культурне життя на окупованих німцями радянських територіях, яке відіграло роль чи не найсильнішого засобу агітаційного впливу на місцеве населення з однієї сторони, а з іншої сторони давала людям надію та віру в тяжкий період окупації. Саме тому особливого значення набуває вивчення та критичний підхід до висвітлення цих подій архівними документами, а також окупаційними газетами, які виходили для місцевого населення в місті Одеси.

Дві дати, які назавжди закарбовані в пам'яті історії та їх нащадків – 22 червня 1941 р. та 9 травня 1945 р. – пролягли між тим, що ми втратили і тим, що зберегли. Лише завдяки роботам українських істориків А. Скоробогатова, М. Ковалю та дослідника театрального мистецтва України в роки Другої світової війни В. Гайдабури, а також істориків діаспори В. Кравченка, В. Ревуцького, голландського дослідника К. Беркгофа та американського Джона Армстронга, ця проблема, нарешті, знайшла своє висвітлення. А матеріали, уміщені у збірниках документів «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953», «Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні» та інших дають можливість розкрити ряд особливостей функціонування театрів на окупованій території й загальні засади політики окупантів щодо української культури. Надзвичайно цікавими є мемуари і спогади відомих українських театральних діячів, а також німецьких військовослужбовців, у яких знайшли відбиття проблеми сприйняття театрального мистецтва окупантами.

До початку війни, театри працювали у звичному для них руслі. Загалом 1930-х р.р. пройшли для одеського театру відносно безхмарно, однак з початком Великої Вітчизняної війни ймовірність його руйнування стала очевидною. У той складний період частина творчих працівників була евакуйована в Алма-Ату, більшість одеських акторів переїхали в Красноярськ, об'єднавшись з колективом Дніпропетровського театру опери і балету.

Серед істориків, які найбільш активно досліджують політику окупаційної адміністрації на територіях, що увійшли до складу губернаторства «Трансністрія», слід відзначити М. Михайлуца та В. Щетникова. Висвітлюючи різні сторони румунського окупаційного режиму, М. Михайлуца зосередив увагу на становищі церкви в роки війни на території сучасної Одеської області. Дослідник детально розкрив діяльність румунської релігійної місії у «Трансністрії» та південній «Бессарабії». Окрім релігійних аспектів, М. Михайлуца висвітлює і інші сторони румунського окупаційного режиму. Так, у його публікації «Відображення процесу формування і участі у боях «Русской освободительной армии» (РОА) на сторінках трансністрійської преси» порушено питання колабораціонізму на території «Трансністрії».

В. Щетников досліджує різні аспекти румунського окупаційного режиму, хоча здебільшого автор зосереджує увагу на соціальній політиці, яку проводила румунська адміністрація. Серед них: відношення румун до місцевого населення та євреїв, у тому числі й тих, які були зігнані на дану територію зі всієї України; освітня політика окупантів в Одесі та губернаторстві. Серед видань В. Щетникова слід відзначити його публікацію «Роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945)» у колективному виданні «Історія Одеси».

Чимало цінних данів про діяльність театру в місті Одеса, можна віднайти в «Одесской газете», яка виходила в даному місті у 1941-1944 рр. тричі на тиждень, а згодом – щоденно.

Після нападу нацистських військ на територію СРСР почалась затяжна смута серед мирного населення. Фронт наближався до кожного міста, неоминаючи нічого на своєму шляху. Пройшов приблизно місяць з моменту

нападу, перш ніж на Одесу впали перші бомби. Помилкою більшовицького режиму було те, що відбувався факт замовчування реальної дійсності на всьому фронті війни. Говорячи про близьку перемогу, Червона армія в цей час готувалась залишити місто в разі його захвату. 24 липня була евакуйована адміністрація оперного театру, яка пішки йшла в далеку далеч. Інша половина працівників театру навпаки чекати того моменту, коли наблизиться кінець влади більшовиків і тому не хотіли полишати свій театр, пішовши в невідомість. Проте Кремль не хотів здавати це місто ворогу й наказував тримати оборону до останнього. Звідси з'являється фраза, що «Одесса была, есть и будет советской». Групі провідних акторів – Савченко, Топчому, Аярову, Лесневському, Терехову – вдалося титанічними зусиллями оминати мобілізацію, залишитись в театрі в якості його хранителів. Вони жили разом зі своїми сім'ями в підвалах театру та разом з іншими робітниками.

16 серпня приблизно о 10 годин ранку, на театр було скинуто декілька бомб. На щастя, вони не досягли своєї мети, проте почалась пожежа, яку вдалося призупинити спільними зусиллями. Цього ж дня у театра розпочалось нове життя з новою владою.

Життя в такому затишному місті змінюється досить швидко. Вже випуском 29 жовтня 1941 року повідомляється, що із Одеси були вигнані більшовицькі війська і місто зайняте румунською армією короля Михайла I, спільно з союзницькими війська Адольфа Гітлера. Міський голова Одеського муніципалітета Герман Пинтя – звертався до міських городян із закликом допомогти новій владі, надаючи їм повну підтримку. Міський муніципалітет на чолі з новою владою широко розкрив двері для всіх, хто бажав допомогти їм у справі відродження міста; очищення його від ідеалогічного хламу, який давив на всіх усердно в роки комуністичної влади.

На грандіозне відкриття оперного сезону, яке відбулося у перші дні грудня, підготували нову постанову опери Чайковського «Євгеній Онегін». Як повідомляється, зал на прем'єрі був забитий до відмови. Інша вистава, яка

відгриміла на відкритті в театрі – це «Риголетто». Вклад артистів, балету, режисера – дали молоду театру ще більше прав впевнено дивитись у майбутнє.

Після такого впевненого відкриття театру, все змінилось в його структурі, настала нова ера. Підготовка до виступів йшла повним ходом, щодня відбувалися репетиції. Наступною в програмі театру опери й балету була постановка «Фауст». Виконання артистами партії Мефістофеля і Маргарити у виставі «Фауст», показала тогочасну проблему якості акторської гри. В більшості дані артистів (вокальні та сценічні) були не досить чудовими, тому вони могли вийти з цього положення лише прийомами майстерності, яке приховувало їх недоліки. Надзвичайно прикрасив програму театру спектакль «Вальпургієва ніч». Свіжість танців, витриманий стиль, відточення рухів, мізансцен – заслуга майстерності пана Терехова.

Підсумуємо. Відновлення культурного, як й релігійного життя на окупованій території України стало одним з проявів пропагандистської політики окупаційної влади. Можна стверджувати, що політика яку проводили окупанти щодо української культури, повинна була стати важливим аспектом у прагненні привабити на свою сторону, якнайбільшу кількість місцевих жителів.

Проте навіть на окупованій території театри УРСР зберегли самобутній національний стиль і стали важливим фактором відвернення населення від жахів воєнного часу. Труп артистів неодноразово виїжджали в діючу армію, де дали близько 150 концертів. В першому розділі роботи були визначені теоретичні питання дослідження життєвого шляху Одеського театру опери й балету, його роль та діяльність на перших етапах війни. Вдалося виявити вплив й підтримку на нього з боку владних структур, які намагалися перетворити їх на засіб антирадянського впливу. Безсумнівно, театр відіграв певну роль в обслуговуванні окупантів, задоволенні їхніх культурних запитів. Провідні театральні установи, враховуючи досить вагому роль в їхній діяльності українських націоналістів, стали важливим джерелом формування національної ідентичності.

Отже, важливим проявом культурного життя на території нацистського адміністративно-територіального утворення генеральний округ «Трансністрія» став театр. В героїчному місті Одеси, таким центром став Одеський театр опери й балету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Армстронг Джон. Український націоналізм. Факты и исследования [пер. с англ. П. В. Бехтина]. М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. 368 с.
2. Гайдабура В. Театр, захований в архівах: сценічне мистецтво в Україні періоду німецько фашистської окупації (1941–1944 рр.): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. К.: Мистецтво, 1998. 224 с.
3. Дерев'янка Б. Ф. Одеський театр опери та балету. Одеса, 1984. С. 12
4. Михайлуца М. Відображення процесу формування і участі у боях «Русской освободительной армии» (РОА) на сторінках трансністрійської преси. Сторінки воєнної історії України : Збірник наукових статей. 2010. Вип. 13. С. 100–106
5. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: [Збірник документів та матеріалів]. К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 487 с.

Дмитро Кличков

магістрант 2 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

СТАНОВИЩЕ НЕПОВНОЛІТНІХ ГРОМАДЯН В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Будь-яке збройне втручання – трагедія для держави, особливо для мирного населення. Дуже часто війна стає сумною «точкою неповернення», яка ділить життя на два нерівномірні хронологічні відрізки: до та після. Всей жах війни назавжди викарбується як на фізичному, так і на психічному здоров'ї дорослих,

що вже говорити про несформовані тіла та свідомість дітей. У цьому плані не стала винятком і німецько-радянська війна.. Тема їх повсякденного життя в період окупації ще й досі сповнена маловідомими подіями та фактами, що є цілком закономірним явищем, зважаючи на вузьку зацікавленість з боку пересічних громадян.

Історичні події, які відбувалися в період Другої світової війни на теренах УРСР, що тоді була однією з 15 республік СРСР, хоч і вважаються вивченими широким колом дослідників, на жаль, містять в собі «білі плями». Ці прогалини історії нашого минулого або не потрапили до поля зору дослідників, або ж були свідомо приховані чи спекульовані представниками влади радянського режиму.

Загальновідомо, що середина та друга половина ХХ ст. особливо насичена суттєвими змінами орієнтирів у трудовій підготовці школярів і знайшли широке відображення у історико-педагогічних дослідженнях, але в контексті сучасних проблем модернізації освіти не виокремлено ті позитивні результати історичного досвіду минулого, які вимагають об'єктивного аналізу щодо доцільності його застосування у наш час, зокрема періоду 1941-1945 рр., коли перед суспільством постали проблеми дещо схожі на ті, які довелося подолати протягом цього часу. А вивчення і аналіз системи трудової підготовки школярів дозволить краще зрозуміти ситуацію в економіці воєнного часу. Окремі аспекти історії трудової підготовки дітей та учнівської молоді в Україні: технічній творчості, поєднання навчання з продуктивною працею діяльності трудових об'єднань школярів та ін. відображенні у дослідженнях О. Белошицького, І. Ковальнової О. Колодійчука В. Мадзігона, В. Макарчука, Т. Тарасової та ін. У них автори акцентують увагу на характерних особливостях, напрямках та провідних тенденціях розвитку технічної творчості в навчальних закладах, розкривають зміст і специфіку організації позакласної та позашкільної роботи.

Уже з 1942 р. побачила світ низка праць, присвячена тяжкому становищу цивільного населення, включаючи його неповнолітніх представників в умовах нацистської окупації території України, розгортанню антинацистського руху Опору тощо. Одним з перших науковців, хто здійснив спробу окреслити дану

тематику був дослідник К. Дубина, який спираючись передусім на свідчення очевидців та окремі документи, навів в своїй праці «Злодеяння немцев в Києве» аргументи про злочини нацистських окупантів у окупованій столиці УРСР м. Києві. Також ця тематика ще у роки війни стала об'єктом студіювання і інших науковців, зокрема Глухого О., Гурова К., Новиченко Л.

Досить динамічним і плідним у вивченні питань німецько – радянської війни та водночас суперечливим був наступний період, який увібрав у себе і хрущовську «Відлигу» і перегляд сталінських концепцій так і брежнєвський неосталінізм з реанімацією старих догм та стереотипів. У цей 30 – річний період за підрахунками В. Стецкевича вийшло майже 70% наукової продукції з воєнної тематики, яка взагалі була видана впродовж 1941-1985 рр.

В цей період побачили світ вже фундаментальні видання такі як три томник «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза», спеціальний том восьмитомника «Історія Української РСР», відповідні розділи книги «Історія Ленінської Комуністичної спілки молоді України». На сторінках цих видань зустрічаються окремі факти про становище наймолодшої категорії воєнного покоління, але, на жаль, тут немає жодного спеціального і завершеного сюжету з цієї проблематики.

З причин традиційного консерватизму історичної думки третій період радянської історіографії історії Другої світової війни, старт якому дала горбачовська «Перебудова», спочатку не приніс суттєвих трансформацій у царині методологічних пошуків. Саме тоді побачила світ низка нарисів історій обласних комсомольських організацій, які містили у відповідних розділах деякі сюжети з дитячої проблематики і проводили ідею авангардної ролі юнацьких та дитячих комуністичних організацій у житті юних громадян. Приблизно така ж тональність витримана і в монографії «Из истории партийного руководства комсомолом в освобожденных районах СССР» та відповідній праці Р. Киричок «Из истории партийного руководства комсомолом в освобожденных районах СССР в 1941-1945 гг.».

Щодо другого етапу(з 1991 р. до сьогодні) можна зазначити наступне. Найбільш характерною особливістю цього періоду є розгортання справжньої методологічної революції, основою якої є здолання партійно – класового підходу, втілення традицій антропоцентризму, формування поліконцептуалізму, розширення та диверсифікація проблематики воєнно – історичних досліджень на багатшій джерельній базі. Переглянувши деякі власні історіософські погляди, М. Коваль цілою низкою своїх новаторських методологічних праць озброїв українську науку новими орієнтирами.

Оригінальністю та ґрунтовністю аналізу відзначається і праця російської дослідниці М. Зінич «Будні воєнного лихолетья. 1941-1945» [43], яка присвячена вивченню різних сторін побуту цивільного населення воєнної доби. У цьому дослідженні у невеликих за обсягом сюжетах вона торкається й окремих аспектів проблеми життя неповнолітніх громадян в екстремальних умовах війни.

Вагомим здобутком новітньої воєнної історіографії став вихід у 2000 р. фундаментальної праці «Безсмертя. Книга Пам'яті України». У структурі цього цінного видання є і стаття В. Литвинова та В. Міщенко «Діти – жертви гітлерівського режиму». При всій цінності даного дослідження у ньому однак не висвітлюється весь спектр проблем даного тематичного напрямку, його автори концентрують увагу переважно на аналізі становища неповнолітніх в'язнів нацистських концтаборів. Помітним явищем у відтворенні трагічних сторінок історії німецько – радянської війни стало досить об'ємне дослідження відомого журналіста і громадського діяча В. Литвинова, присвячене жертвам нацистських переслідувань.

У початковий період німецької окупації об'єктом експлуатації були переважно підлітки віком 12–15 років [1], то пізніше, як засвідчує зокрема постанова № 122 голови міської управи м. Києва від 6 червня 1942 р., вік залучених до праці знижувався до 11 років .Зростання дефіциту робочої сили у завершальний період німецької окупації спричинило масове використання дитячої праці, починаючи з 10-ти і навіть 9-річного віку. Характерним у цьому плані є розпорядження шефа Узинського району (Київщина), датоване 10

березня 1943 р., про створення дитячих бригад на сільгоспроботах, де містилась така рекомендація: “Якщо з’явиться потреба в робочій силі віком від 9 до 11 років для термінової роботи..., то можна використовувати і цих учнів [4]. У вересні 1943 р. надійшов таємний наказ по військах СС, який зобов’язував подавати всіляку підтримку діяльності комісії з відбору робочої сили серед різних вікових категорій населення і у зв’язку з цим радив, що “дітей не треба більше розстрілювати [5] .

Трудові мобілізації цивільного населення спирались на чітко організовану окупаційною владою систему обліку і реєстрацій, при цьому у списки осіб, що залучалися до примусової праці, неодмінно вносились і неповнолітні громадяни. Скажімо, спеціальною інструкцією цивільної влади Києва у всіх 11 районах міста створювалися реєстраційні пункти, обліку в них підлягали для подальшого використання на різноманітних роботах підлітки, починаючи з 12-річного віку [4]. У м. Дніпропетровську постановою міської управи зареєстрованим у трудових резервах підліткам заборонялося залишити межі міста без дозволу управління праці штадткомісаріату [5] .

Ще суворішим був обліковий режим у військових районах. Так, за розпорядженням німецької комендатури м. Новий Донбас Сніжанського району кожному мешканцю, починаючи з 10-річного віку, необхідно було носити пов’язку з встановленим реєстраційним номером, причому невиконання цього наказу було підставою для розстрілу [6]. Директиви та розпорядження окупантів встановлювали щонайсупорішшу відповідальність за ухилення від праці чи реєстрації. Неявка за оповідками біржі праці чи самовільний виїзд за межі населеного пункту розглядалися окупаційною владою як саботаж.

Нацисти у своїх постановах вказували, що “основним завданням української школи є виховання розумного, врівноваженого, національно свідомого і, в найкращому розумінні слова, жертвовного українського покоління” [7]. Але згідно з спеціальною директивою рейхкомісара України Е. Коха навчання у школах обмежувалось читанням, письмом, рахуванням, фізкультурою, різними іграми та ручною працею, але без використання навчальних посібників. Мова навчання –

українська.. Варто зазначити, що в усіх українських народних школах як обов'язкову навчальну дисципліну запроваджували німецьку мову. Нацисти наголошували, що “німецькій мові, як мові давно вже світового значення і як мові народу, приязного українському народові, відводити в школах належне місце”.

Для України, вся територія якої в роки Другої Світової війни тривалий час перебувала під владою німецьких військ та їх союзників, тема нацистської окупації є особливо актуальною. Не зважаючи на величезну кількість праць радянських та українських істориків, дана проблематика продовжує залишатися найменш вивченою і найбільш заідеологізованою у вітчизняній історіографії. Розпочатий ще під час проведення воєнних дій процес осмислення, систематизації та опису подій окупації відбувався в умовах ідеологічного протистояння ворогуючих сторін і формувалася за законами агітації, пропаганди та контрпропаганди. Тому публікації воєнних та перших повоєнних років мали чітке ідеологічне забарвлення й зосереджувалися переважно на констатації злочинів «німецько-фашистського режиму» або героїки підпільної та партизанської боротьби. У цих працях місцеве населення зображалося або безособовими пасивними жертвами жорстоких окупантів, або безстрашними радянськими партизанами, або зрадниками-колаборантами. Панування в тогочасній літературі мобілізаційної риторики, культу героїзму, самопожертви, революційного піднесення й відмова від повсякденності, інтересу до буденного життя простої людини, були зумовлені законами воєнного часу. Проте, й після закінчення війни розрив між офіційно-парадною версією Великої Вітчизняної війни, яка формувалася з волі керівництва СРСР, та особистим досвідом безпосередніх очевидців ще більше посилювався. У цей час увага вітчизняних науковців до життя цивільного населення в період нацистської окупації значно зменшилася, а стандарти зображення окупаційного режиму, запроваджені під час війни, були канонізовані в академічних дослідженнях. Поступово, з середини 1970-х років, з приходом у соціальне життя вже трьох поколінь, котрі не воювали, масове уявлення про окупацію все більше підпорядковувалося проголошеним канонам. Навіть демократизація суспільного життя незалежної

України, доступність для істориків архівних матеріалів не зробили відчутних зрушень у висвітленні життя населення при німцях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Німецький фашистський окупаційний режим на Україні. К., 1963. С. 200.
2. Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями: Сборник материалов: в 7 т. М., 1961. Т. 7. С. 675.
3. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Сборник документов. К., 1963. С. 324.
4. Першина Т.В. Фашистский геноцид на Украине. 1941–1944 гг. К., 1985. С. 94.
5. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967) / редкол.: А.Г. Бондар (відп. ред.), О.Г. Дзевєрін, Б.С. Кобзар, Г.С. Костюк та ін. К.: Рад. школа, 1967. 483 с.
6. Хитарян М. Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской школе накануне перехода ко всеобщему среднему образованию (1937-1956 гг.) : ист.-пед. Очерки. Череповец. гос. пед. ин-т. Вологда: Сев.-Зап. кн. изд-во., Вологод. отд-ние, 1974. 219 с.
7. Зинич М. Будни военного лихолетья. 1941- 1945. Вып.1. М., 1994. 143 с.
8. Перехрест О. Ленінський комсомол – активний помічник Комуністичної партії в мобілізації сільської молоді Радянської України на трудові звершення в перший період Великої Вітчизняної війни //Наукові праці з історії КПРС. К., 1975. Вип.76.
9. Пометун Е. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы. Луганск, 1995. 200 с.
10. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР(1941 – 1945 гг.). К., 1968. 383 с.

*Безпалько Богдан,
магістрант 2 курсу,
Історико-філософський факультет,
Київський університет імені Бориса Грінченка*

УРОК ІСТОРІЇ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ 1920-Х РР.

Питання освіти загалом та предмету історії зокрема не втрачають актуальності й сьогодні, адже в українських реаліях здійснюється спроба реформування шкільної системи. Історія є невідомою частиною навчального процесу, більше того, вона несе у собі навчальне й виховне навантаження. Держава, яка не приділятиме належної уваги зазначеному уроку, не може розраховувати на формування суспільства на державницьких позиціях. У період становлення Радянського Союзу, змінювалась ціла система навчання, а разом з нею й принцип викладання історії в середній школі. Щодо зазначеної проблематики існує певна міфологізація. В українському суспільстві присутня думка, що історія використовувалась як потужний інструмент для формування радянського суспільства, це твердження буде вірним, якщо застосовувати його до років починаючи з 1930-х. А ось перше десятиліття становлення радянської влади продемонструє нам нівілювання значення цього предмету. Тому, важливим є розкриття питання функціонування уроку історії в шкільній системі радянської освіти.

Зазначена тема була в полі дослідження Е. Евсеева [2] та О. Шумського [10]. Вони досліджували формування самої системи навчання, ідеологічні настанови вчителям та їх реакцію на зміни. П. Солодуб звертав більшу увагу на становлення навчальних предметів [8]. Функціонування історії у 1920-х рр. Досліджував В. Затонський [3]. Проте, варто зауважити, що аспект прояву предмету історії в контексті суспільствознавства розкрито побіжно.

6 січня 1919 р. під егідою більшовиків була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка. Зміни які відбувались у країні стосувались

як ідеологічного так і економічного виміру. Не оминули вони й освітню сферу, адже її система склалась за Російської імперії, яку більшовики критикували [5].

Остаточного обрису шкільна система набула 20-го липня 1924 р., коли ВУЦВК та РНК УСРР видали постанову «Про переведення загального навчання». В ній йшлося про те щоб з 1924-25-х років швидкими темпами, у найближчі шість років, необхідно перевести дітей віком 8,9,10,11 років на нову освітню систему. Загальне навчання мало тривати 4 роки для дітей віком 8-11 років. Також для належної організації впровадження задуму створювалась при Наркоматі Освіти і головуванні Народного Комісара Освіти або його заступника Центральну комісію, а на місцях при органі Наркомосвіти [4].

Наступний крок було зроблено 25 листопада 1924 р. коли РНК УСРР ухвалила постанову «Про шкільну мережу загального навчання» саме вона ознаменувала формування семирічної трудової школи. Перший пункт декрету проголошував формування двох концертнів: першого початкового (чотирилітка) і другого (трилітка). Перший зберігав безоплатну форму навчання. Проте варто зауважити, що зберігались і платні школи. Так примітка до другого пункту документу пояснювала, що плату за навчання тимчасово береться тільки в школах міських та тих які знаходяться в містечках. Але здійснювати оплату могли лише на підставі спеціальної постанови губвиконкому. Окремо наголошувалось на термінах, впродовж яких необхідно було здійснити відповідні перетворення, часу ж виділялось на такі заходи – 6 років, причому розпочинати потрібно було в 1924 -25 рр [4 с. 732-733].

Щодо визначення ідеологічного наповнення навчання то можна відзначити видання «Кодексу законів про народну освіту» у 1922 р. Він остаточно окреслив зміст шкільної освіти та впливав на структуру предметів які мали вивчатися. Остаточо закріплювалось формування матеріалістичного світогляду, прихильності до колективного способу життя та виховання в школах праці. Що цікаво, саме у цій програмі чи не вперше постало питання доцільності функціонування в школі традиційного уроку історії. Відстоювалась думка про

інтеграцію історії у загальний предмет, який би відображав функціонування соціуму в минулому й сьогодні. [1 с. 62- 66.].

Насправді ж такі ідеї лише окреслили дійсність. Адже у 1921 р. історія соціалізму, новітня історія, історія культури, політична економіка були об'єднані, тобто інтегровані в єдиний навчальний предмет «суспільствознавство». Укладачі програми М. Попов і М. Гейнике відстоювали позицію, що така інтеграція дозволить учням краще усвідомити суспільні процеси в контексті світової історії, збагнути глибину окремих історичних процесів та явищ. У пояснювальній записці до курсу підкреслювалось, що завдяки таким діям скорочувався загальний час викладання раніш окремих предметів, а відповідно й терміни їх вивчення учнями. Також гармонійно показано життя суспільства в історичному розрізі [7 с.24]. Фактично саме тут вперше з'явився термін «суспільствознавство».

Разом з тим існували так звані «Порадники соціального виховання». В них розміщували рекомендації, щодо змісту виховання на уроках, зокрема й суспільствознавства, друкували різноманітні положення й статuti для відповідної мети. Такі «Порадники» Наркомос видавав, щорічно. Фактично, це було зумовлено тим, що не існувало чітких настанов щодо відбору матеріалу для предметів гуманітарного напрямку. «Порадники соціального виховання» виступали для вчителів основним орієнтиром для здійснення їхньої діяльності у формуванні змісту освіти. Саме таким чином визначалось місце історії у новому предметі, її відображення у загальному вивченні суспільних процесів і найголовніше – ступінь прояву для учнів у загальноосвітній середній школі. Цікавим є той факт, що курсі матеріал розташовувався не хронологічно, як в історії, а тематично [6 с. 85].

Нова мета проголошувала необхідність не лише продемонструвати дітям факти та події з історії, але дати їм можливість краще усвідомити навколишнє життя у минулому й сьогодні. Відстоювалась позиція необхідності саме такого підходу, щоб під час опрацювання предмету, учні змогли глибинно усвідомити причини й закономірності різноманітних змін історичного процесу. В

сокупності це повинно було б сформувати в них громадську свідомість та підготувати до суспільного життя.

Необхідно зауважити, що в уроці суспільствознавства інформація про історію УРСР та всесвітню історію розташовували без пояснення їх взаємозв'язків, фактично теми просто чергувалися не враховуючи принцип систематичності. Історія як окремий навчальний предмет перестав існувати, але й не відбулась його інтеграції у контекст суспільствознавства. З іншого боку зрозуміло, що зазначений новий предмет не міг існувати без історії, але такий взаємозв'язок спричинив нівілювання значення самої її самої, вона слугувала лише для пояснення учням процесу розвитку людських спільнот. Так у книзі «Основні питання викладання історії в школі другого ступеня» влада констатувала, що ж має знати в історичному аспекті учень середньої школи. А відповідь була чіткою – організацію життя суспільства. Але, головне питання полягало у тому, де ж учень може отримати ці необхідні знання. Саме тут ми спостерігаємо нівілювання предмету історія. Розглядаючи цю проблематику книга зазначає, що усвідомити функціонування такої масштабної людської формації учень може лише зі спостережень над оточуючими суспільними явищами, а з історії – фрагментарно. Але, ці спостереження необхідно перевіряти за допомогою спеціальних методів, які в свою чергу не відносяться до історичної царини. Тому й пропонувалось наступне: «розлучитися з історією як із самостійним предметом викладання в школі, та взяти з неї тільки те, що може дати учням розуміння перебігу історичного процесу в напрямі до сучасності» [9. арк. 65].

Отже, урок історії у реформованій системі шкільної освіти був знівельований як такий. При всіх намаганнях збалансувати системний підхід до навчання, зробити це не вдалося. Порушивши міжпредметні зв'язки новий зміст освіти не дав змогу отримати учнями базові знання з різноманітних предметів, історії чи географії. В свою чергу такий підхід призводив до не розуміння цілісних процесів учнями. Щодо історії, вона мала явне ідеологічне забарвлення.

Зникнувши в школі як окремий предмет, урок став інструментом формування образів соціалістичного життя.

Проте, комплексний підхід до вивчення суспільних наук не виправдав сподівань влади. Через насиченість матеріалу та його хаотичність учні не могли якісно освоювати необхідні знання. Тому, починаючи з 1930-х рр. відбувається поступове виокремлення історії з контексту загального предмету і ще більша ідеологізація. Це становить новий аспект можливого дослідження

ЛІТЕРАТУРА

1. Дятлова О. Інтегровані навчальні посібники з суспільствознавчих дисциплін 20-тих - поч. 30-тих рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*: Збірник наукових праць. Ізмаїл, 2007. Вип. 22. С.62–66.
2. Евсеева Е. Эмигрантская и советская высшая школа 20-х гг. *Новый исторический вестник*. №1. Москва, 2001. С. 43 – 61
3. Затонський В. До радянського вчителства *Радянська освіта*. 1923. №1. С.6-14.
4. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік. Народний комісаріат юстиції. 4-е вид. Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. С. 442-443.
5. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ: Темпора, 2013. С. 305-310.
6. Порадник з соціального виховання для дітей. Харків., 1921. 316 с.
7. Смагін І.І. Підручник із суспільствознавства в українській школі 1920-1990 рр.: проблеми створення і функціонування : Монографія. Житомир. обл.ін-т.післядипломної пед. освіти. Житомир:Полісся, 2010. 411 с.
8. Солодуб П. Революція й народній учитель. *Радянська освіта*. 1925. №1. С. 9-11.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 361, арк. 65.

10. Шумський О. На третьому фронті (До учительського з'їзду). Радянська освіта. 1925. №1. С.5.

Ковальчук Михайло,

студент 4 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

БИКІВНЯ - МІСЦЕ МАСОВИХ РОЗСТРІЛІВ У ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Масовий розстріл людей - страшна сторінка в історії України, особливо вона кривавою стала для митців, для культурного середовища України 1930-х років минулого століття. Вже пройшло 80 років від трагедії розстрілів біля села Биківня. У 1937 році було видано рішення київської землевпорядної служби столичного НКВС про виділення ділянки в 19 і 20-го квартали Дарницького лісництва біля села Биківня. Майже до самої окупації нацистами Києва у вересні 1941 року неподалік від Чернігівського шосе в надзвичайно таємно працювали не покладаючи рук кати по захороненню громадян, в країні, «де так вільно дихає людина». Методи підопічних Єжова, а потім Берії були зовсім прості: тіла людей в ночі перевозили в Биківнянський ліс після розстрілів в київських в'язницях і підвалі колишнього Жовтневого палацу культури.

Актуальність теми обумовлена тим, що вивчення репресій проти української інтелігенції під час «Великого терору» сьогодні досить актуальне. В країні відбувались радикальні і в більшості суперечливі процеси глибокої зміни базових основ суспільства. Велике значення відводилось в цих умовах вирішенню окремих проблем, при цьому особистість людини, громадянина своєї країни повинно було відійти на другий план.

Репресії стали одними із найважливіших політичних явищ ХХ століття для України, її феноменом. Практично одночасно з ними виникла і наукова область з низкою напрямків, метою якої було і залишається прагнення осмислити як

схожість, так і специфічні риси репресій. Науковий інтерес до проблематики репресій не слабшає, оскільки навіть після краху нацистської Німеччини і розвалу СРСР, що стали зразками їх різновидів, залишаються приводи для наукового пошуку і порівняльного аналізу.

Селище Биківня розташована на північно-східній околиці Києва між Броварським проспектом та вулицею Бобринецької, а також уздовж вулиці Радистів. За попередніми підрахунками, в Биківнянському лісі в 1937-1941 роках були знищені і таємно поховані понад 20 тисяч чоловік. Київська земля стала останнім притулком безневинним жертвам сталінського режиму.

Початком биківнянської трагедії став непримітний пункт №39 протоколу засідання президії Київської міської ради, яким було надано дозвіл на відведення і відмежування землі для спецпотреб НКВС УРСР в районі 19 і 20-го кварталів Дніпровського лісництва Дарницького лісопаркового господарства поблизу Биківні. Цю територію в 1,5 км від траси відразу ж обнесли зеленим парканом. Термін «спецпотреби» щодо земельних ділянок, зовсім точно, означав в ті часи місце для поховання людей, яких було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Даний протокол затвердили 20 березня 1937 року. Дуже цікаво, що рівно через 52 роки, 21 березня 1989 року комісія, що була створена за рішенням Ради міністрів УРСР офіційно заявила, що масові поховання поблизу Биківні належать жертвам сталінських репресій. Вперше, не дивлячись на всі скоєні перешкоди, комісія спростувала брехливу версію урядових органів в тому, що тут були поховані жертви фашистської окупації.

В кінці 2001 року в Биківні були знайдені останки близько 70 польських офіцерів, ідентифікованих по військовій формі. Ймовірно, це останки польських офіцерів, які числилися в так званому «українському списку». У загиблих були знайдені польські монети 1939 року – року емісії, що прямо вказувало на дату розстрілу - 17 вересня 1939 року. Ймовірно, в Биківнянському лісі поховано близько 1500 поляків (за матеріалами «Gazeta Wyborcza»).

У вересні 1941 року війська вермахту зайняли Київ. По суті, в перші ж дні свого панування в столиці радянської України німці почали розкопувати

поховання недалеко від селища Биківня. Їм було відомо, що перед відступом Червоної Армії більшість арештантів столичних в'язниць розстріляли, а трупи вивезли в Биківню, там же в період Великого терору 1937-1939 років співробітники НКВС ховали замучених тортурами людей. Окупанти побоювалися, щоб їх не звинуватили у розправі з мирним населенням, і запросили на розкопки фахівців швейцарського Червоного Хреста. Незабаром західна преса оприлюднила їх висновки: в Биківнянському лісі під Києвом поховані радянські громадяни, жертви сталінізму, розстріляні співробітниками НКВС. Для гітлерівців це був вагомий козир у антибільшовицькій пропаганді.

Схожа трагедія відбувалася в сумнозвісній Катині, де співробітники НКВС розстріляли польську військову еліту. Тільки після розпаду СРСР президент РФ (як правонаступниці Союзу) Борис Єльцин вибачився перед поляками. І так само, як в Катині, після звільнення Києва всі злочини списали на нацистів. Державна комісія «по встановленню фактів кривавих розправ німецько-фашистських загарбників» працювала в 1944-1945 роках. Уже в 1971 році друга за рахунком Держкомісія підтвердила висновки першої: у Биківні поховані люди, убиті нацистами.

У роки перебудови ситуація змінилася, в пресі з'явилися неспростовні дані, що в Биківні поховані жертви сталінського режиму 1936-1941 років. Третя Держкомісія проігнорувала їх, і в травні 1988 року відкрили пам'ятник, на якому були викарбувані слова: «Вічна пам'ять. Тут поховано 6329 радянських воїнів, партизанів, підпільників, мирних громадян, закатованих фашистськими окупантами в 1941-1943 роках».

Тільки після створення історико-просвітницького товариства «Меморіал» і нової хвилі фактів і свідчень, опублікованих в ЗМІ, горбачовська влада 8 грудня 1988 року змушена була створити четверту Держкомісію. У 1989 році комісія прийшла до висновку, що в Биківні ховали жертв НКВС; називали навіть кількість похованих - 6783. На монументі залишили слова «Вічна пам'ять». У лісі поблизу Биківні поховано, за різними оцінками, від 8 до 100 тисяч осіб.

У 2009 році співробітники СБУ встановили прізвища 14 191 особи. На сьогоднішній день науковцями Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» встановлено імена понад 18 500 осіб, похованих у Биківні. Роботи продовжуються і число похованих постійно поповнюється. За думкою науковців, у Биківнянському лісі може покоїтись від 50 до 100 тисяч репресованих комуністичною владою.

У Биківні було вбито не ворогів народу – вони вбивали всю націю, яку вони не встигли знищити під час голодомору. У Биківні поховано страчений Ренесанс України - понад 100 000 невинних. Цей термін (страчений епохи Відродження), який колись використовувався для групи репресованих письменників, художників, істориків та філологів, може поширюватися на всіх загиблих у підвалах ГПУ-НКВС.

Могили Биківні є живим свідченням комуністичного терору, незаперечним доказом злочинів проти людства, які є такими ж масштабами, як і скоєні у Катині, Освенцимі, Бухенвальді, Бабиному Яру чи Соловках.

Отже, варто зауважити, що відразу було знищено ціле покоління. Ця травма вплинула на подальші генерації, на всю історію. Однак зовсім розтоптати пам'ять неможливо. Згадки про репресованих і замучених так чи інакше десятиліттями живили український опір радянській владі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Козенюк В.О.* Биківня // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
2. *Кульчицький С.* Чи є Биківня символом декомунізації українського суспільства? // День, №81, 2007.
3. *Ситник А.* Попіл Биківні стукає в наші серця // Дзеркало тижня, №4, 2000.

*Дарина Кучережко,
студентка 3 курсу,
Інститут журналістики,
спеціальність «Журналістика» (Видавнича справа та редагування)
Київський університет імені Бориса Грінченка*

*Ольга Мусяченко,
викладач циклової комісії суспільних дисциплін і правознавства
Фахового коледжу «Універсум»
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ КИЄВА

Актуальність проблеми. Туристичний образ міста відіграє важливу роль у формуванні його бренду – економічної категорії, що характеризує фінансові та проектні можливості міста як культурного, інвестиційного та державотворчого центру.

Фактори, що впливають на формування образу міста, цікавлять фахівців у різних галузях: не лише істориків, філологів, архітекторів, а й маркетингологів та суб'єктів надання туристичних послуг. Адже левову частину туристів приваблює саме «неповторна атмосфера» певного міста. Відповідно, існує ряд напрацювань, що з різних точок зору і з різною метою досліджують образ міста. Продумане конструювання історично адекватного образу міст в очах його мешканців та туристів є дуже важливою складовою розвитку та самоідентифікації держави в цілому.

Аналіз наукових досліджень. Останнім часом в урбаністичні студії та дослідження образу міст значно активізувались в Україні. Дослідники звертають увагу на різні аспекти та складові образу міста: історія, особистості, об'єкти міського середовища, перекази, легенди, міфи, події тощо. Знакові місця, події, діячі, які маркують регіон, найбільш доступні для сприйняття і їх вплив на оцінку середовища досліджено у статті А.Ю. Арзиви [1], образ модерного міста у путівниках – у студіях К. Дісої [2], роль духовної музики у формуванні образу

Києва – у статті А. В. Смишляк «“Музика мовчання”: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX – початок XX ст.)» [4], місце музичного середовища у формуванні образу міста – у статтях Мусіяченко О. С. [3].

Образ Києва, зокрема й туристичний, формувався й досі продовжує своє становлення під впливом низки історичних подій і процесів. Знаковим в історії України є період XIX – початку XX ст. Ця епоха надзвичайно складна, що було зумовлено особливостями геополітичної ситуації і перебуванням у складі інших держав. Водночас, XIX ст. – епоха національного відродження, яка поповнила пантеон загальноновизнаних національних героїв такими діячами як Тарас Шевченко, Микола Лисенко, Іван Нечуй-Левицький, Леся Українка, Михайло Старицький та багато інших. На жаль, коли мова заходить про постаті, з якими загалом асоціюється Київ, то «киянином номер один» виступає Михайло Булгаков, а не усі вищеперераховані діячі. Хоча вони були киянами не менше, ніж Булгаков і також мають твори про Київ. Тому дослідження та відтворення «пропорційного» образу міста є вкрай важливим.

Метою нашого дослідження постало визначення основних персоналій, локацій, подій, явищ і понять, що сформували загальний туристичний образ Києва у свідомості українців під впливом відповідних історичних процесів кінця XIX – початку XX ст.

Загальний образ туристичного Києва ми розділили на певні категорії за такими ознаками:

- персоналії – історичні діячі, митці, літератори, музиканти, що народилися, творили чи їхня пов’язана з Києвом;
- музична складова дозвілля містян та образу міста загалом;
- топографія міста, тобто основні пам’ятки та райони, що є туристично привабливими;
- образ Києва у літературно-художніх творах
- “київські” гастрономічні вподобання киян та гостей столиці;
- новинне інформування та зв’язок медіа з туристичними можливостями міста;

- символіка міста – образи, поняття, а також інші складові, що складають асоціативний ряд міста;

Відповідно до цих складових туристичного образу Києва нашим завданням постало створення опитувальника, на основі відповідей якого було відокремлено важливі історичні процеси кінця XIX – початку XX ст., що вплинули на формування бренду сучасної столиці України.

Результати опитування показали відповідні результати. Так, на питання «Оберіть ім'я історичної постаті кінця XIX - початку XX ст., що асоціюється з Києвом» лідером опитувальника стала особистість Михайла Булгакова (69,7% респондентів), друге місце у нашому рейтингу зайняв Борис Грінченко (57,6% респондентів), а третій щабель був розділений між Іваном Нечуєм-Левицьким і Богданом Ханенком (45,5% респондентів). Зазначимо, що учасники опитування мали змогу обирати декілька імен із запропонованого списку, а також пропонувати свої варіанти. Водночас перевагу надали українськомовному твору художньої літератури авторства Михайла Старицького «За двома зайцями» (57,6% респондентів), трохи менше голосів отримав програмний роман «Місто» Валер'яна Підмогильного (51,5% респондентів). Визнаваність п'єси Михайла Старицького ймовірно пов'язана також з однойменною екранізацією твору, адже на розгорнуте питання «Які фільми про Київ Ви бачили?» майже половина респондентів згадала вищеназвану стрічку.

Питання топографічного характеру щодо туристичної привабливості конкретних місць, районів і пам'яток столиці показало, що такі локації кінця XIX – початку XX ст., як ботанічні сади імені О. Фоміна, М. Гришка, вулиця Хрещатик, пам'ятник Богдану Хмельницькому, Володимирська гірка становлять 84,8% відповідей. Часто згадуються місця, що безпосередньо пов'язані з географією улюблених творів і фільмів про Київ: Андріївський узвіз, Поділ, Володимирська гірка, Воздвиженська вулиця, Ботанічний сад імені академіка О. Фоміна.

На перший погляд не дуже «історичним» було питання про гастрономічні вподобання киян та гостей столиці. Мета цього питання – опосередковано

з'ясувати, чи є у Києва «кулінарна візитівка» (важлива складова культури і атмосфери міста в очах туристів) і, якщо так, то якій епосі належать ці київські смаколики. З'ясувалось, що лише 14,7% респондентів обрали пункт «сухе варення» як гастросимвол Києва. Про «Київське сухе варення», брендовий смаколик міста ХІХ ст., наприклад, мало хто знає. Як і про те, що київські кав'ярні того періоду були доволі відомими.

Висновки. Дослідження показало, що важливими складовими створення туристичного образу Києва у контексті дослідження історії міста під впливом відповідних історичних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст. є літературно-художні та кінематографічні твори, а також сам факт привабливості та логістичної зручності топографії міста. Одночасно з проукраїнськими історичними постатями образ Києва складають проросійські історичні діячі, зокрема Михайло Булгаков.

Однак зміна вектору у формуванні образу Києва можлива і зараз завдяки культурно-освітнім і мистецьким заходам, зокрема таких, як відкритті лекції, театралізовані екскурсії, майстер-класи, публічні обговорення, а також приклади кінематографічного мистецтва, гастрономічні локації міста, пам'ятники. Відкриття невідомих донині широкому загалу історичних фактів, процесів, популяризація діяльності окремих персоналій кінця ХІХ – початку ХХ ст. розширює межі туристичного образу столиці.

Можливості подальших досліджень можуть бути проведені у векторі детальнішого заглиблення в образ окремої місцевості, району Києва та аналізі типів і персонажів, що є складовими образу та бренду міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арзили А.Ю. Структура ментально-семиотической системы городской среды. *Містобудування та територіальне планування*. 2017. Вип. 65. С. 51-62.
2. Дуса К. Образ модерного міста в путівниках по Києву межі ХІХ - ХХ ст. *Живучи в модерному місті*. Київ, 2016. С.82-95.

3. *Мусяченко О.С.* Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *Наукометричний журнал ScienceRise*, Том 9, № 1 (26) (2016). С. 23-31.

4. *Смишляк А.В.* «Музика мовчання»: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX – початок XX ст.) *Сторінки історії*. 2015. Вип. 40. С. 24-38.

Алі Рошан,

студент 1 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ ПІДСУДНОЇ, ЗАСУДЖЕНОЇ ТА ВИКОНУЧОЇ СУД В СОЛОВЕЦЬКИХ ТАБОРАХ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Спроба аналітики психології ката од режиму та жертви. Не виникає питання, що мотивувало заслання цілої верстви інтелігенції режимом. Не постає питання й про те, чим саме вона йому загрожувала. Методи та цинічний почерк Радянського (безпосередньо - Сталінського) врядування досліджуються у значному об'ємі. Хто заважав режимові, чого він параноїдально боявся, і як холодно присікав свої ж здогадки - ми знаємо, та про це постійно чуємо. Представлена робота не зосереджує увагу на цьому питанні. Імена катів та закатованих, на щастя, відомі. Головним питанням, що буде розглянуто є аспект; аспект жорстокості людини уповноваженої до людини осудженої.

Так, непривілейовані верстви та еліти завжди насторожено ставились одне до одного, потай чи відкрито гидували становищем протилежної сторони. Так, замкнутість радянського простору, його повсюдна агітація робили свою справу, та діяли на свідомість людей певним чином. Так, шовінізм великороса до, за його думкою, малороса не викликає подиву. Так, врешті-решт, є просто буква закону, а де є закон там буде й виконавець.

Але 17-й рік давно позаду, і, здавалося б, жага крові експлуатованих класів, чи то тих хто себе до них прираховує, мала б згаснути, або, принаймні, ослабнути. Більшовистська Росія не знала більш привілейованих станів, ніж виконавчо-адміністративні відомства, тому їй злоститися на становище інтелігенції, ранговий урядовець навряд чи б став. А про те, щоб існував аспект неприйняття самих ідей інтелігенції й мови не йде, вони з ними просто-напросто не знайомилися, окрім як за характером ухилу від лінії партії. Що ж викликало таку надмірну жорстокість уповноважених і без того жорстокого режиму?

Усе, що я знаходив - це безліч штампів та статистики, політичних звинувачень та підлабузництва. Але чи сприяє це росту вивчення доль та творів засланих українців? Чи стало це щитом проти ідейної експансії? Чи падіння СРСР несе за собою усвідомлення катастрофи тоталітаризму? І чи багато часу минуло, від того як ми почали наступати на ті ж граблі? Чесною відповіддю на це буде - ні! Псевдопатріотичне блюзнірство над кількістю жертв, карикатурне зображення червоних інквізиторів не стане оберегом від зла, допоки не буде проілюстрований людський аспект. Суспільство й досі готово четвертувати своїх представників за мнимі ідейні розходження, гоже у них не розібравшись. Кожна сторона може козиряти статистикою. У кожній зі сторін є своє підґрунтя для ідейної схильності. І розбити суспільство на протиборчі сторони - найлегше. Зрозуміти ж одне одного - надважко. Але саме порозуміння: не ідея, не лозунг, не партія - гарантують єдність та здоровий розвиток держави.

Питання що я хочу підняти, це питання категорії п'їтьми та світла. Але не клеймованого окрасу політичних сторін, не юстиційного штампу в оцінці людини, а спроба зрозуміти як і чим ведена людина, що у програній боротьбі, щоденно побивана та принижувана, без логічних причин на очікування позитивного кінця продовжує грїти себе однією лише згасаючою ідеєю у щось світле; і як напротивагу їй, людина, не задавлена морально та фізично, не обмежована від соціуму та сімейного кола, людина що режим її підвищив, а не принизив - не плекає в собі ані творчості, ані освіченості, ані сухої порядності й усолоджується тим, що приносить страждання іншим. Питання це гнучке та

неоднозначне - не кожен ув'язнений таборів є добросовісним мучеником, й не на кожного працівника структур можна навішати ярлик - кат.

Індивідуальна психологія в громаді - ось те що стане предметом вивчення: нужденне положення чи особисті якості робили каторжан згуртованішими, віра у щось чи навпаки зневіра? Вимоги порядку чи розбещеність безвідповідальністю породжували ці винахідливі знущання з боку енкаведистів? Мста за освіченість? Спроба зігнати гнів за ієрархічну муштру всередині організації? Щира зневага за національним питанням? Утвердження перед колегами? Природна жорстокість?

І у війнах, і в боротьбі за владу, і у системі доносів простежуються ясні чинники, що зумовлюють поведінку людей. Героїзм та зраду, подвиг та боягузливість, радикальні чи поблажливі міри. Ці чинники є соціальними, політичними, релігійними тощо. Ї стає одразу зрозуміло чим керувалась людина окрім інстинктів за тих чи інших обставин.

А в цьому замкнутому, обмеженому просторі, де не потрібно надлишкових зусиль аби зламати людину, не працює лояльність чи одступництво, не знано навіщо проявляти відвагу, у цій стертій від людських очей сторінці історії, очевидці якої й поняття не мали, що ці події буде висвітлено сформувалася тяжка, неочевидна, гнітюча психологія поведінки, і її закономірності я маю на меті з'ясувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська інтелігенція на Соловках: спогади 1933-1941 /С. Підгайний. [Новий Ульм]: Прометей, 1947. 93 с.
2. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні /С. Підгайний Упоряд. Ю. Шаповал. К.: ТОВ ««Видавництво «Кліо»», 2019. 328 с.
3. Розстрільний календар /Олена Герасим'юк. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 432 с.
4. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. К.: Видавець В. Захаренко, 2017. 240 с.

5. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. Т.1. Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.) / Автори укладачі: Валерій Васильєв, Лінн Віола, Роман Подкур. К.: Видавець В. Захаренко, 2017. 744 с.
6. Нікольський М.М. Історія руської церкви. 3-є вид. М.: Політвидат, 1985. 448 с.
7. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу / Пономарьов, Б.М.; Волков, І.М.; Зайцев, В.С. Держполітвид, Москва, 1959 р. 742 с.
8. Історичний опис ставропігiального першокласного Соловецького монастиря / Архим. Мелетій. Типографія М.Н. Лаврова і К*., Леонтьєвський пер., особистий. буд, 1881. 312 с.

РОЗДІЛ 2

ПОСТАТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ірина Сухарь

Студентка 3 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

МІЖДИНАСТИЧНА ПОЛІТИКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Династичні зв'язки між правлячими дворами були дієвим засобом розвитку та регулювання політичних відносин. Тому більшість дослідників вважають питання міждинастичних відносин важливим аж до сьогодення. Шлюби руських князів, за деякими версіями, беруть початок від Володимира Великого й фіксуються протягом 11 поколінь, аж до правнуків Данила Романовича. Але, що спонукало правителів різних династій поріднитися між собою?

Очевидно, що з династами сильніших держав правителі слабших мали на меті піднести себе на їх рівень, знайти союзників та отримати надійну підтримку. А сильніші через шлюби намагалися себе забезпечити від агресивності сусідів та певною мірою контролювати події, а також впливати на їх політику. Велику увагу дослідники приділяють вивченню шлюбних зв'язків руської князівської династії зі скандинавськими дворами у XI-XII століттях.

У вітчизняній історіографії дана тема зображена частково, проте більший акцент зробили зарубіжні вчені: Т.Н Джаксон, Б.А Рібаков, Я. Галлен, В.О Мошин та інші. За підрахунками Н.А Баумгартена, із загальної кількості 36 шлюбних союзів 30 припадає на держави Центральної й Західної Європи, і лише декілька на Візантійській імперії й половецький ханат [1, 56]. За свідченнями дослідника можна зробити висновок, що в XI ст. Русь у своєму політичному житті

тісніше була пов'язана з Західною Європою. На думку М.А Алпатова, то Русь жила напруженим політичним життям, а її зовнішня політика XI-XII ст. — це зустрічний рух великої європейської держави на Захід [1, 89].

Недаремно у скандинавській літературі важливе значення приділяється постаті Ярослава Мудрого, адже він був одружений із донькою конунга, Інгігердою. Можливо, причиною укладання шлюбу було посилення русько-шведських й русько-данський відносин, котре викликало бажання Ярослава Мудрого створити антипольську коаліцію в процесі боротьби за київський стіл.

Відомий радянський історик Володимир Пашуто, вважав достовірним твердження німецького хроніста Ламберта Ашафенбурзького про перемовини Ярослава Мудрого з німецьким імператором Генріхом III стосовно можливості одруження того зі своєю дочкою, якою, напевно, могла бути й Анна. Отримавши відмову з німецького боку, Ярослав погодився прийняти офіційну шлюбну пропозицію щодо Анни від французького короля. Але чи вигідно було укласти шлюб Генріху I? Союз з Руссю, великою та могутньою східною державою, міг принести певну політичну користь: Київ мав тісні дипломатичні, торгівельні та родинні взаємини з Візантією, Польщею, Угорщиною, Норвегією та Швецією. Значний посаг, який давали в придане до нареченої, міг суттєво поліпшити становище королівської скарбниці [3, 567].

А уява юної Анни вже вимальовувала образ короля Генріха, її майбутнього мужа. Це, звичайно ж, був високий, вродливий юнак, сміливий воїн. Дівчина відгонила думку, що її шлюб — лише політичний крок мудрого батька, крок в ім'я дружби і миру між двома державами. Князівна насамперед хотіла кохати, хотіла бути люблячою і вірною дружиною [3, 445].

Прибувши до Києва, посли привезли з собою дарунки: срібну скриньку, сувої шовку, дві виделки з трьома зубцями, що дуже зацікавили Ярослава, адже до Києва виделки потрапили вперше і Ярослав з великою цікавістю розглядав їх. Після залагодження всіх шлюбних питань та укладення міждержавних

домовленостей, попрощавшись з батьками, молода князівна вирушила в далеку та невідому дорогу до Франції, де на неї з нетерпінням чекав зрілий наречений.

Згідно з легенди, чутки про приїзд королеви вже розійшлись по Франції. І люди виходили, щоб подивитися на цю красуню та радо вітали її. Сам король кинувся в палкі обійми та поцілунки до Анни. Дівчина відреагувала дуже спокійно, а десь в глибинні душі плакала маленька Анечка, яка сподівалася побачити молодого красивого короля. Розчарування князівни важко описати: їй вклонився невисокий на зріст сорокарічний похмурий чоловік з ріденькою борідкою, котрий за мить до того жадібно припадав поглядом до неї — молоді, вродливої... Не опустивши долу очей, дівчина спогорда дивилася на свого майбутнього повелителя... Кавалькада вершників, супроводжуючи воза, до якого пересіла Анна із служницею, повільно рушила до Реймса. Не один день і ніч минули, поки нарешті валка під'їхала до стін міста, де за традицією мав відбутися шлюбний церемоніал і коронація Анни [2, 49].

У перші хвилини церемонії Анна показала свій твердий характер, рішуче відмовившись присягати Франції на латинській Біблії, і заявила, що зробить це поклавши руку на Євангелія, яке привезла з Батьківщини. Але Герніх, котрий був зачарований її красою, навіть не став заперечувати.

Рукопис цей увійшовши в історію культури як "Реймське євангеліє", став національною святинею Франції, символом дружби руського і французького народів. Книга зберігається у Реймській національній бібліотеці і має сорок сім пергаментних аркушів; усі вони, крім останніх двох, списані з обох боків.

Сучасні історики звертають увагу на політику Ярославни, адже вона правила разом із своїм чоловіком. На сьогодні в архівах Франції, за версіями дослідників, зберігаються документи, які підписувала королева. І це дуже важлива знахідка, яка є джерелом для дослідників. Анна не тільки уміла писати, але володіла кількома іноземними мовами та перейняла від батька любо до книг. Підтвердженням цього є заснування Анною бібліотек, у яких зберігалися книги

раннього середньовіччя, та відкриття шкіл, що давали змогу навчатися грамоті дітям.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ададуров В.* Історія Франції: королівська держава та створення нації. Львів, 2000. 567 с.
2. *Джаксон Т. Н.* Русь глазами средневековых скандинавов // Мир истории. 2002. № 4/5. 58 с.
3. *Пашуто В.Т.* Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси / АН СССР. Ин-т истории. – Москва: Наука, 1968. 472 с., 1 л. карт.: ил.

Ярослав Чабан,

студент 4 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

УКРАЇНСЬКЕ ОТОЧЕННЯ КНЯЗЯ О.А. БЕЗБОРОДЬКА

Канцлер Російської імперії, особистий секретар Катерини II, князь Олександр Андрійович Безбородько є одним з найвизначніших представників українства, що, користуючись загальними тенденціями доцентрового руху провінційної еліти в Російській імперії, зміг зробити блискучу кар'єру на найвищих щаблях бюрократичного апарату. Будучи сином глухівського генерального писаря, О.А. Безбородько пройшов шлях від бунчукового товариша до найвищого чиновника Колегії іноземних справ – канцлера, а за імператора Павла – здобув титул світлішого князя. Тож видається абсолютно зрозумілим той факт, що він мав доволі обширне коло як ділового, так і особистого спілкування. Причиною цьому є не лише всеохоплюючий характер посад Безбородька та довгий кар'єрний шлях, але і його особисті чесноти. Гарна домашня освіта, підкріплена навчанням в Києво-Могилянській академії, сприяла

тому, що мова О.А. Безбородька мала *«твердость и яркость выражений, а равно и убедительность, которая впоследствии составляла отличительную черту его бойкого пера»* [8,с.405]. Позитивні відгуки про його особисті якості залишили й сучасники канцлера. Наприклад, граф Євграф Комаровський, що служив в якості кур'єра Колегії іноземних справ, писав: *«Ничего не было приятнее слышать разговор графа Безбородко»*[5, с.772-778]. Міністр Генуезької республіки Стефано Ріварола згадував: *Деятельный, мягкого характера, старающийся по возможности угодить всякому, он (О.А. Безбородько – Я.Ч.) считается искусным дипломатом и ловким царедворцем»*[3]. Французький представник в Росії, Людовік-Філіп Сепор, що знав О.А. Безбородька не лише в робочій сфері, а й в повсякденному житті, додає: *«Он скрывал тонкий ум под тяжелой внешностью»*; *«Умный, ловкий и уступчивый, но отчасти слабый»*; *«Граф Безбородко постоянно старается всех примирить...»* [5,с.755].

Вище зазначене, на нашу думку, сприяло тому, що у близькому оточенні О.А. Безбородька перебували такі визначні постаті кінця XVIII – початку XIX, як Воронцови: Олександр Романович (президент комерц-колегії, автор першого проекту російської Конституції, за Олександра I – канцлер Російської імперії), Семен Романович (англоман, імперський надзвичайний посол в Англії). Однак, серед численного близького оточення О.А. Безбородька найважливіші місця займали представники українських земель, що за різних обставин потрапили до Санкт-Петербургу та зайняли свою нішу в управлінській структурі Російської держави, або ж контактували з ним, перебуваючи на українських землях. Цю групу близьких до нього людей можна назвати *«українським земляцтвом»* О.А. Безбородька.

Розглянемо причини утворення українського оточення канцлера у Санкт-Петербурзі та його особистісний склад. На нашу думку, варто виділити декілька причин утворення *«українського земляцтва»* у Санкт-Петербурзі:

1. Політика імперської влади щодо доступу козацької еліти до великодержавної служби, зокрема, в столиці. Прецедент активного залучення

українців до керівництва державою та церквою на загальнодержавному рівні за часів Катерини II суттєво укорінився та досяг значних масштабів. Особливо сприятливим для цього був період перебування на посаді генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева-Задунайського, що всіляко допомагав вихідцям з козацьких родів на їх шляху до вищих державних посад, зокрема, в столиці.

2. Протегування О.А. Безбородьком представників родинного кола, а також представників сімей полково-сотенної старшини українських земель, що вирізнялися талантом чи особливими заслугами на службі.

Говорячи про перший механізм формування українського оточення О.А. Безбородька, слід зазначити, що сам канцлер був представником такої генерації вищого чиновництва Російської імперії. Під час російсько-турецької війни 1768-1775 р. О.А. Безбородько займав посаду секретаря П. Румянцева. Добре проявивши себе на війні, канцлер став об'єктом протекції полководця для Катерини II. За словами М. Григоровича, в особистій записці він наступним чином характеризував О.А. Безбородька: *«представляю вашему величеству алмазь въ корѣ: вашъ умъ дастъ ему цѣну»*[3], з чого й почався, власне, його стрімкий кар'єрний зліт. Разом з О.А. Безбородьком також отримав рекомендації для імператриці його найближчий друг – *Петро Васильович Завадовський*, що невдовзі стане фаворитом Катерини II. Після закінчення фавору він потрапить в опалу та, з подачі правительки, повернеться до провінційної роботи на управлінському поприщі. Між канцлером та П.В. Завадовським зав'язалася міцна дружба, вони постійно вели між собою дружню особисту переписку. У своєму листі, написаному незадовго до смерті, О.А. Безбородько вказує, що до кінця своїх днів був дуже прив'язаний і щиросердний до П.В. Завадовського.

Міцними були зв'язки канцлера з *Григорієм Петровичем Мілорадовичем* – представником козацько-шляхетського роду Чернігівщини, Генерального Судді Малоросії, що супроводжував О.А. Безбородька під час перебування у 1786 р. імператриці в Києві. Ще одним близьким другом канцлера був *Осип Степанович Судієнко* – представник новгород-сіверського козацького роду, що, як і О.А. Безбородько, прославився під час російсько-турецької війни 1768-1775 р., а після

завершення військової кар'єри служив в скарбниці Сенату та поштовому відомстві. В цей час відносини Олександра Андрійовича з ним були дуже теплими, про що свідчить той факт, що О.А. Безбородько довірив О.С. Судієнку управляти власними помістями, що їх подарувала Катерина II за досягнення на управлінському поприщі. Розповідаючи про це, канцлер у своєму листі до графа Олександра Романовича Воронцова написав: *«Белорусские мои деревни довел он до того, что я уже верно на себя в карман 5000 рублей получают буду и, с помощью его, надеюсь очистит год в четыре свои долги»*. В знак своєї особистої відданості та вдячності за вірну службу О.А. Безбородько подарував йому шість сіл в Новгород-Сіверському, Глухівському, Кролевецькому і Стародубському повітах Чернігівської губернії: Андріївку, Голубівку, Очкине, Собичеве, Черніжов і Есмань [11,с.97].

Основним чинником у формуванні українського земляцтва О.А. Безбородька було його протегування як за спорідненістю, так і за особистими вподобаннями. Таким чином при дворі з'явилися Аполлон Павлович та Віктор Павлович Кочубей – племінники О.А. Безбородька. Щодо Аполлона Павловича, Безбородько в листі до матері Євдокії Михайлівни від 17 липня 1784 р. пише: *«Милостивая государыня матушка. На прошедшей неделе прибыль благополучно Аполлоонъ Павловичъ [Кочубей]. Онъ очень хорошо воспитанъ и довольно научень, чтобъ быть употреблен съ пользою...»*[3]. Щоправда, кар'єра молодого Кочубея не склалась через проблеми з алкоголем, тоді як Віктор Павлович Кочубей зміг досягти чудової кар'єри, стати найближчим соратником Безбородька та зайняти пост міністра внутрішніх справ, але вже в пізніші, *«Олександрівські дні»*[10]. Схожа доля спіткала й *Дмитра Прокоповича Трощинського (1749-1829)*, якого О.А. Безбородько запросив на посаду правителя особистої канцелярії у 1784 р. Пізніше йому вдасться стати особистим статс-секретарем відразу з монархів: Катерини II, Павла I та Олександра I.

Підтримував О.А. Безбородько й контакти з чиновництвом українських земель. Так, він співпрацював з малоросійським писарем, секретарем Г. Потьомкіна Василем Рубаном на історичному поприщі. У 1777 р. О.А.

Безбородько оформив додатки для його роботи під назвою «Короткий літопис...» [4,с.14]. В листуванні між канцлером та його батьком зберігся лист, де Олександр Андрійович просить його вислати власні книги та «історії малоросійські літописні», ймовірно, для роботи над додатками для праці Василя Рубана: *«Ці книги тим потрібніші, – пише він, – бо трапляються люди, які хочуть видати історію малоросійську...»* [4,с.15]. Після видання роботи канцлер пише батьку: *«Сей твір служить тепер керівництвом до знаміреного нами видання повної «Малоросійської історії», в якій, звичайно, всі помилки літопису буде виправлено, як тільки встигнемо зібрати всі потрібні нам звіщення. Вправляючись у вільний від інших справ час в цій приємній для мене праці, я благословляю дбання ваше милостиве батьківське в юності моїй стосовно приведення мене до точного і докладного пізнання стану землі, де я народився, і всіх подій, що в ній трапилися. Велике й цілковите буде моє задоволення, коли я досягну успіхів у цій, яку беру на себе, праці, особливо, коли виконання цього буде супроводжуватися численними іншими випадками, які мав би я, щоб виявити своє нелицемірне дбання про своїх співгромадян»*[4,с.15]. Виходячи з цього, а також з низки інших обставин, сучасні дослідники, зокрема В. Шевчук, вважають О.А. Безбородька одним з ймовірних авторів «Історії Русів». Це питання є досить дискусійним та досі залишається відкритим.

Особливий статус для О.А. Безбородька, на думку В. Володька, мала родина Туманських. За протекції канцлера *«Іван Туманський, який був його особистим другом, став київським губернським прокурором, його брат Федір опинився на посаді засідателя Козелецького повітового суду, інший брат Василь став Новгород-Сіверським віце-губернатором, ще один брат Йосип - головою Палати кримінального суду в тому ж намісництві»*[10].

В січні 1788 р. починається співпраця між О.А. Безбородьком та Василем Капністом в питаннях долі українського козацтва після скасування інституту гетьманства та знищення останньої Запорізької Січі – Нової (Підпільненської). В. Капніст був автором «Положення, по якому можна набрати й утримувати військових кінних козаків», що містив програму створення регулярних

козацьких військових формувань, заснування козацького реєстру з механізмом внесення до нього. Таким чином, кожен козак, що взяв участь в 10 походах зі своїм конем та амуніцією вносився в реєстр, отримував 12 рублів жалування з бюджету, його сім'я звільнялася від сплати подушного податку та рекрутської повинності [12,с.325]. З подачі О.А. Безбородька *цей проект було втілено князем Потьомкіним під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.*

Висновки. Таким чином, завдяки діяльності О.А. Безбородька вихідці з багатьох козацьких родів мали можливість переміститися з периферії в центр політичного життя Російської імперії, що, в подальшому, призвело до появи цілої плеяди українського чиновництва на найвищому рівні влади – при імператорському дворі, Сенаті, Міністерстві іноземних справ тощо. Крім того, канцлер позитивно вплинув на розвиток української історичної науки, надавши допомогу у створенні та друкуванні «Короткої історії Малої Росії» у 1777 р., а також був ретранслятором певних ідей автономістів того часу, очолюваних В. Капністом. В особі О.А. Безбородька, на нашу думку, варто бачити людину двох мислень – «великоросійського» та українського. Працюючи на вершині чиновницького апарату Російської імперії, він, однак, пам'ятав про своє походження, любив свою землю та культуру. Певною мірою постать канцлера є прикладом прояву «локального патріотизму» по відношенню до українських земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисовский Е.Е. А.А. Безбородко как видный представитель консервативной традиции государственно-правового развития России конца XVIII в. Правовая и политическая мысль. Москва: Издательство "Nota Bene", 2012. Право и политика. С. 322–326.
2. Боярченкова О. И. А.А. Безбородко: детство и жизнь в Малороссии. *Рязанский историк*, 2005. Рязань. №3. С. 98–103.

3. Григорович Н.И. Канцлер князь А.А. Безбородко в связи с событиями его времени. Сборник императорского Русского исторического общества. СПб, 1879, 1881. Т. 26, 29.

4. Історія Русів. Київ, 2003. С.90

5. Павленко Н.И. Екатерина Великая. М.: Молодая гвардия, 2006. Жизнь замечательных людей. Выпуск: 1218 (1018)).

Джерела:

6. Архив князя Воронцова. Кн.13. Бумаги графов Александра и Семена Романовичей Воронцовых. Письма князя Безбородки (1776-1799). 1879. pdf (12,5 Мб). URL: http://history-fiction.ru/books/all/book_2818_1/

Електронні ресурси:

7. Белашов В.І Історіографічна спадщина «глухівського періоду» історії Гетьманщини 1708-1782. URL: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/3.pdf>

8. Машкін О. Князь О.А Безбородько на тлі своєї епохи: людина, начальник, адміністратор, політик. 2014. URL: <http://www.riuo.kiev.ua/bibl/Mash63.html>.

9. Народження української бюрократії. Як еліта Гетьманщини стала імперськими чиновниками. *Історична правда*.

URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d02355c83a3a/>

10.Українці, які створили імперію. Універсальний бюрократ Безбородько. *Історична правда*. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/16/32129/>

10. Чухно В. Осип Степанович Судієнко та його благодійні справи. Сіверянський літопис. С.96-106

URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18304/12-Chukhno.pdf?sequence=1>

Ольга Ковалець
студентка 3 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

О. Я. КОНИСЬКИЙ - БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО САМОСТІЙНИЦТВА

«Віра моя в нашу ідею, в певність її, і надія, що прийде, що не може не прийти і наш ясний день, – день волі і добробуту, – не марніє, не меншає»

Олександр Якович Кониський

Серед особистостей, які зробили неоціненний вклад в українську політику, науку і культуру свого часу своєю наполегливою буденною працею з повним правом стоїть ім'я Олександра Яковича Кониського (1836– 1900). Без згадування діяльності О. Я. Кониського на ниві українського громадського життя та письменства не можливо уявити другу половину ХІХ ст.

Увесь свій вік О.Я. Кониський боронив інтереси українства, не йдучи на жодні компроміси в національній справі, *«будив сонних і письмом і словом»*, горів любов'ю до України і цим вогнем запалював серця своїх численних духовних вихованців. За цим вогнем любові стояли реальні справи, а далекоглядність О. Я. Кониського, його талант бачити перспективу, його віра в те, що Україна своє осягне, вражають і сьогодні. Свій найвеличніший твір – духовний гімн під назвою *«Молитва за Україну»*, що вже 134 роки від часу створення у 1885 р. лунає українською землею, О.Я. Кониський написав для дитячого хору. Він щиро вірив, що зі словами його молитви: *«Боже Великий, єдиний, Русь-Україну храни...»* зростатимуть майбутні українці майбутньої незалежної держави. Ці слова завжди були й залишаються дуже актуальними у наш час.

Праці О.В. Дяченко О.В.: про громадську діяльність О. Я. Кониського у справі втілення соборницьких прагнень українців на початку 1890-х рр.:

політики «нової ери» [3], та про національну ідею в поглядах О. Я. Кониського [4] – є досить змістовними.

Безпосередньо, праці О.О. Мисюри: про громадівську діяльність Олександра Кониського [5], про його громадську та політичну діяльність [6], про постать Олександра Кониського в українському національно-визвольному русі [7], про суспільно-політичну діяльність О.Кониського у полтавський період [8]. Особистості О. Я. Кониського присвячено не так багато робіт, як би хотілось, це і спонукає на нові дослідження. Проте хочеться зауважити, що існуючі праці досить змістовні і тематичні, відповідно різних напрямів діяльності Олександра Яковича. Та все ж хочеться більше уваги присвятити саме його постаті як батька українського самостійництва. Показати Олександра Яковича, як просвітителя тогочасної молоді. Проаналізувати їх зв'язки та погляди.

Олександр Якович Кониський – ключова фігура національно-визвольного руху другої половини XIX ст. На рівні масової свідомості та для фахівців його постать, на жаль, залишається малооціненою і малознаною.

Проте саме О.Я. Кониського, як підкреслює І.Б. Гирич, можна назвати творцем ідейно-ментального образу сучасного українця та першим самостійником українського громадського руху. Хоча нині в пантеоні українства високо стоять його духовні учні Олександр Барвінський, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Олександр Лотоцький, Василь Доманицький. Сучасники краще розуміли значення О.Я. Кониського для України.

Значення О.Я. Кониського для національно-визвольного руху чи не найкраще визначив його учень з громадської справи Олександр Лотоцький, який у своїх мемуарах присвятив йому особливе місце: *«У 80-х та майже до кінця 90-х років нитки української справи були в руках Кониського, що... умів використовувати ясний і далекоглядний політичний розум Антоновича. З якимсь дивним чуттям умів він знаходити с'півчуваючі елементи... і зацепити українську ідею в новому поколінні, особливо в кругах молоді, ... серед якої енергійною вдачею видавався наймолодшим... Все життя Кониського нероздільно сполучено було з життям України. Я не знав людини, що більше, ніж*

він, жила життям батьківщини, страждала її горем, була щаслива з її щастя. Можна любити Україну так, як її любив Кониський, - але більш, як він, - любити не можна. ...Серед великого моря суєсловів і дилетантів української ідеї небіжчик на всю постать свою стояв живим для них докором - своєю невтомною та несхибною працею. Я не знаю ні одної більш-менш значної української справи, яка не повстала би, коли не ініціативою, то при діяльній участі небіжчика» [1; 2].

М.С. Грушевський писав про вплив на тогочасне українство О.Я. Кониського: *«Громадський дух в нім був незвичайно розвинений. Він мав незвичайно широкі відносини, старанно розширяв їх по всяк час далі й піддержував, використовуючи їх для ширення української ідеї й національного руху. Енергія його на сім полі була незвичайна. Його покій був клубом, бо до пізньої ночі, майже без перерви товклися земляки. З neprисутніми він вів величезну кореспонденцію. Дар ініціативи був в нім незвичайно розвиненим; він вічно щось планував, зв'язував, стягав людей» [1; 2].*

Вся літературна, суспільно-політична та громадська робота О.Я. Кониського була спрямована на творення культурної окремішності, самобутності українців від росіян. Його фанатична цілеспрямованість і працездатність відзначалася Іваном Франком, який писав про О.Я. Кониського: *«Його енергія, сила волі і невсипуща трудолюбність змушують до подиву навіть тих, хто перед не згоджувався на напрям його роботи. У хвилях тяжкого занепаду українського духа і українського слова він не раз бував майже самотнім незломним, бував «гласом вопіючим во пустині»» [1; 2].*

О.Я. Кониський був, на думку Ігоря Гирича, першим послідовним українським самостійником. Ще від часів петербурзької «Основи» долучився він до українського руху, і вже 1862 р. його висилають з Полтави за «малоросійський сепаратизм». П. Куліш згадував, як статечні громадяни намагалися заспокоїти патріотичний порив О.Я. Кониського, але було пізно, і він опинився на засланні у Вологді. Таку ж патріотичну активність він проявляв і в інших місцях свого мешкання, в Катеринославі і Києві. Усюди був публічним заступником

українського інтересу, не боявся ніколи офіційних нагінок та поліційних переслідувань [1; 2].

Він і до людей ставився під кутом зору їхнього ставлення до програми українського самостійництва. Він критикував П. Куліша за його утравістичність у питаннях служби для російських державних інтересів на Холмщині. Він розійшовся з більшістю старогромадян через їхню мляву й невизначену позицію у ставленні до окремішності української культури. Категоричність і принциповість О. Кониського в цих питаннях були винятковими, тому в кінці життя він залишився майже наодинці, зрозумілий вже більше новому поколінню діячів, а не своїм одноліткам-українофілам. У листі до Ю. Федьковича за 1865 р. з цього приводу О. Кониський писав: *«Великою утіхою нашою є те, що молодіж тутешня навернулася на руську дорогу і йде просто, не поглядаючи ні на польську «интелігенцію», ні на московське «благо»». Доля наша і воля попереду, надія наша не в тих, що за нами, а в тих, що перед нами»* [1; 2].

Про нього О. Лотоцький писав як про *«організаційний осередок тодішнього українського життя»*. Про оцінку громадянина за його ставленням до української справи в Олександра Гнатовича читаємо: *«Особа Кониського мала в собі такі специфічні риси, що відбивали од нього людей, на початку до нього прихильних, і приводили до ігнорації його особи і його праці. Се була людина, що не знала компромісів у національній справі, і кожне рос з ним у тій справі, яку він справді брав завше засадничо, було для нього підставою для розходження особистого. Так він рвав з людьми найближчими. І були моменти, коли залишався він майже самотнім»* [1; 2].

Подібну оцінку О. Кониського як громадського діяча і його ставлення до оточення дав Сергій Єфремов: *«Всупереч [І. Нечую-] Левицькому, це була наскрізь громадська людина, яка найкраще почувала себе в гурті, на людях. Яка легко сходилась з людьми. Хоча легко і розходилася, коли виявлялися якісь суперечності, яка вміла любити, але й вміла ненавидіти і вже, здається, не прощала образ і навіть іноді просто незгоди в поглядах. Тим-то контингент відвідувачів Кониського мінявся досить хутко: старі знайомі переставали*

бувати, з'являлися нові люде, приїжджі з провінції вважали за свій обов'язок побувати в № 36-му на Бульварі... З киян до Кониського учацала мало не сама молодь, і дуже-дуже зрідка можна було стріти когось із старших, тоді, правда, і нечисленних, громадян... Кониський вже рішучо порвав був з Старою громадою, підтримуючи лиш особисті зв'язки з Антоновичем, Житецьким та Михальчуком... З іншими українськими родинами та гуртками, що купчилися коло Старицьких та Ол. Пчілки, Кониський був у виразному антагонізмі і часто глузував з них, а в тих кругах бували у Кониського, так і звали «конисівцями» і стави дуже приязно. Винні в тому антагонізмі, треба думати, були обидві сторони, і не тільки особиста антипатія стояла поміж ними, а давні і тверді рахунки світогляду Кониського з світоглядом Драгоманова» [1; 2].

Увесь свій вік Олександр Якович Кониський боронив інтереси українства, не йдучи на жодні компроміси в національній справі, «будив сонних і письмом і словом», горів любов'ю до України і цим вогнем запалював серця своїх численних духовних вихованців. За цим вогнем любові стояли реальні справи, а далекоглядність Кониського, його талант бачити перспективу, і віра в те, що Україна своє осягне, вражають і сьогодні. Свій найвеличніший твір – духовний гімн «Молитва за Україну», що вже понад 135 років від створення (1885 р.) звучить в українських храмах, написав для дитячого хору. Він щиро вірив, що зі словами його молитви: «Боже Великий, єдиний, Русь-Україну храни...» зростатимуть майбутні українці майбутньої незалежної держави. Ці слова завжди були й залишаються злободенними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гирич Ігор. «Можна любити Україну так, як її любив Кониський, - але більш, як він, - любити не можна» (До 175-річчя від народження Олександра Кониського, одного з фундаторів НТШ) //Вісник НТШ: інформаційне видання /Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 2011. № 46. С. 22-26. URL:

http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14619/1/8_lubov%20Kapunskogoi.pdf

2. *Гирич Ігор*. Олександр Кониський – батько української культурно-політичної окремішності. URL:

<http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/413-ihor-hyrych-oleksandr-konyskyi-batko-ukrainskoi-kulturno-politychnoi-okremishnosti>

3. *Дяченко О.В.* Громадська діяльність О. Я. Кониського у справі втілення соборницьких прагнень українців на початку 1890-х рр.: політика "нової ери" / О. В. Дяченко //Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2010. Т. 18, вип. 18. С.57-61. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduia_2010_18_18_10.

4. *Дяченко О.В.* Національна ідея в поглядах О. Я. Кониського //Проблеми політичної історії України: [зб. наук, праць /наук. ред. Шляхов О. Б.], 2006. С. 97-101.

5. *Мисюра О.О.* Громадівська діяльність Олександра Кониського //Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. Чернігів. 2004. Вип.V. С. 145-157.

6. *Мисюра О.О.* Олександр Кониський: громадська та політична діяльність. 1836-1900 (до визначення проблеми) //Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. Чернігів. Вип.V. 2002. С. 13-21.

7. *Мисюра О.О.* Постать Олександра Кониського в українському національно-визвольному русі (історіографія та джерельна база) //Сіверянський літопис. 2004. №1. С. 37-47.

8. *Мисюра О.О.* Суспільно-політична діяльність О.Кониського: полтавський період //Сіверянський літопис. 2004. № 5-6. С. 3-6.

Сергій Толочко

магістрант 2 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ДЕНІКІНСЬКІ ПОГРОМИ ЄВРЕЇВ ВАСИЛЬКОВА (ВЕРЕСЕНЬ-ЛИСТОПАД 1919)

Стосунки українського народу з іншими етносами, що мешкали на території його розселення були іноді напруженими. Доходило і до кровопролиття. Так, євреї підпадали під руку українців, бо ті вважали їх посібниками шляхти. Для прикладу, це відбувалось під час Хмельниччини та Гайдамаччини.

Продовжувалась погромна діяльність українців проти євреїв і під час Російської імперії. Цьому підігрувала політика царського самодержавства. Євреям було дозволено оселятись в межах певного регіону (смуга осілості). Єврейські погроми цього часу відбувались здебільшого на Великодні свята під час кризових моментів (для прикладу це вбивство Олександра II та Перша Російська революція). Мотивуючими факторами сприяли чутки про євреїв(вбивали християнських дітей) та існування царського указу, що євреїв можна було грабувати кілька днів і за це не буде покарання.

Період Української національної революції не є виключенням. Єврейське населення продовжувало потерпати від нападів та грабунків. Кожна сторона конфлікту вважала євреїв винними. Більшовики звинувачували єврейське населення до причетності "класу визискувачів", проукраїнські сили та денікінці вважали всіх євреїв причетними до комуністичного руху. В єврейські погромах приймали участь різні збройні формування (про українські війська, білограврдійці, червоноармійці, поляки, григор'євці, махновці, тощо). За браком місця, в нашій роботі висвітлюються матеріали денікінських погромів.

В доповіді Е. Данцмана говориться, що за час від приходу (вересень 1919) до відходу (листопад 1919)"... денікинские части устроили в течение каждого

[вище]упомянутого месяца сплошной перманентный погром с человеческими жертвами" [1;с.381]. Про більше конкретні результати не сказано.

Більше про злочини вчинені денікінцями ми черпаємо з іншого джерела [1, с.366-380]. Як і в попередньому документі зазначено, що перманентний погром денікінцями розтягнувся на близько 3 місяці.

Для того, щоб протидіяти можливим акціям з їх збоку, комітет охорони прагнув заспокоїти їх, проте без результату. Про зустріч з денікінцями розповідає один із діячів Василькова(не вказано більше нічого про цю особу). За його словами, денікінців зустріли біля будівлі міської управи голова, полковник Вакулін(член комітету охорони, котрого було звільнено з ЧК завдяки васильківським євреям) та інші видні російські діячі. Вони запевнили представників військової частини в лояльності місцевого єврейства та відсутності серед них комуністів. Керівник військової частини висловив своє задоволення та запевнив про спокій в місті. Комітет запросив денікінців на чашку чаю. Євреї(члени комітету охорони), відчули на собі погляди гостей. Денікінці з рештою запитали: *"А что поделывают здесь жидки?"* [1. с.372] . На це отримали відповідь, що вони були членами Думи. Денікінці висловили незадоволення кількістю євреїв у Думі.

Про перші дні перебування Добровольчої армії в місті свідчить документ від уповноваженого Центрального єврейського комітету допомоги постраждалим від погромів в місті Васильків за вересень 1919 (не вказано про кого це йдеться).

З першу денікінці з'явилися в Василькові 23 серпня 1919 року(п'ятниця). В місто увійшов розвідувальний загін Добровольчої армії. Командуючи загону наказав прибути делегації на чолі з рабином, в котрої почав вимагати грошей. І якщо потрібну суму грошей не буде надано, то євреїв чекатимуть ексцеси. Керівник загону звинувачував євреїв в причетності до більшовизму. Солдати почали грабувати місто, проте припинили, коли гроші були виплачені.

Розвідники залишили місто в вечері того де дня. Обійшлося без жертв. Не було побито жодного єврея.

Повідомлялось, що ввечері п'ятниці (невідомо, чи мається на увазі 23-є серпня) в місто увійшли більш чисельні загони Добровольчої армії. Розпочалась нова серія грабежів. Те, що не можна було вкрасти, знищувалось. Пограбовані речі вивозились на возах. Наведено автором 10 випадків згвалтувань, про котрих йому точно відомо. Кількість могла бути і більшою. Так, в неділю 23 вересня померла одна з згвалтованих жінок. Велика кількість поранених (не уточнено). Автор документу заявляє, що велику частину грабунків вчиняли солдати з солдати з 1-го Зведеного Гвардійського полку. Також відзначились інгуші та частини Ізмайлівського полку.

В середу 28 вересня були вбиті 3 євреї: Лейб Гудзик (купець 50 років), Зейдель Гудзик (55 років) та Нухим Езраель (купець 35 років). Причетними до їх смерті вважаються бійці вже згаданого 1-го Зведеного Гвардійського полку. Крім трьох євреїв, було вбито також доньку Якова Любомирського. Грабувались як магазини так і квартири. 3 випадки підпалів (будинок місцевих м'ясників згорів до тла).

Грабунки продовжувались. Кожна нова частина, котра проходила через Васильків, грабувала місто. Вночі денікінці влаштовували "пытки страхом" (описані Шульгіним), під час яких грабували євреїв. Спроби змінити ситуацію не допомагали (до генерала Бредова в Київ приїздила делегація заможних євреїв, змінювали коменданта). Нічні напади посилювались. Дуже небезпечно в ті дні було молодим євреям, котрих розстрілювали на місці, якщо росіянин вкаже, що той є комуністом. Базар в ті дні тривав з ранку до 12 години, після чого будь яка торгівля припинялась. Ситуація була вкрай сумною. Через голод і холод в місті почалась епідемія тифу, яка за словами автора, мабуть вбила більше, ніж померло від погромів. Трупки лежали на кладовищі і чекали своєї черги. Буденною стала наступна ситуація: "*...еврей бежит босиком по снегу домой - чеченец у него среди улицы снял сапоги*" [1;с.373].

Далі мова йшла про Волочанський полк, котрий здійснив свою погромницьку акцію 1 листопада 1919 року. Загін увійшов в Васильків у 11 годині ранку. Солдати розібрались по групам в 5, 10, 15 і 20 чоловік, на чолі яких часто стояли офіцери. Погром тривав близько двох годин, за цей час солдати робили ті речі, які зазвичай присутні при погромі. Солдати покидали будинки, маючи з собою багату здобич. Командуючий осетинського полку протидівав погрому в своєму районі міста та протестував проти таких дій. Результатом погрому стало вбивства 3-ьох євреїв (вищезгаданий рабин Кімерфельд 47 років, Нехемія Соганик 56 років, Альтер Сапожніков 68 років), були випадки згвалтувань та побиття. Невизначена особа дає згадки про цей інцидент.

Ситуація після денікінців була катастрофічною. 12-и річна Р.Розенвасер згадує про денікінський погром [1;с.321]. Єврейське населення Василькова чекало на прихід Денікіна дуже тепло, так як очікувала, що з його приходом стане на багато краще: "Дядюшка Давид идет". Молодший братик, коли почув, що денікінці наближаються, побіг їм на зустріч. Його сестра побігла за ним. Власники будинків виходили до воріт і дивились за цим процесом. Всі були шоковані тим як один із солдатів почав відбирати чоботи у одного єврея. Дівчинка розповідає про два випадки, коли білогвардійці вривались до її будинку.

Інші відомості про погром Василькова Волочанським полком маємо з листа М.И.Местечкіна [1;с.318-320], котрий повідомляв про ту допомогу, котру надавали постраждалим від погромів євреям. Так, 27 жовтня вся громадська влада залишила місто. Залишався лише 3-й осетинський полк, про котрий ми вже згадували. Грабунки, котрі розпочались в той день, були зупинені завдяки діям командування полку.

В четвер (йдеться про 1 листопада), вся влада повернулася на місце. Проте не сама. В 11-ій годині в місто увійшов Волочанський полк. Інформація про безчинства цього загону ми вже бачили в іншому документів (так наведено 3 євреї, котрі були вбиті) тому не будемо зупинятись на цьому. Скажемо лише , що

більш детально описано протидію осетинців. Так було заарештовано 5 волочанців з їх офіцером. Доходило до перестрілок.

Підсумовуючи наведений матеріал, ми приходимо до певних висновків. Якщо говорити, про кількість вбитих, то під час самих погромних акцій вона була відносно малою. Більше шкоди євреї зазнали від їх наслідків. Так, після погрому в місті розпочалась епідемія тифу. Залишається багато білих плям. Так, невідомо загальна кількість пограбованих будинків, поранених, згвалтованих жінок.

Серед унікальних явищ, можна вважати дії осетинського полку для протидії погромній діяльності. Для нас залишається невідомим чи це була свідомо акція, чи вона здійснювалась через отримання хабару від єврейського населення(наприклад, в Білій Церкві євреї не раз збирали гроші для командирів частин, котрі розташовувались в місті, щоб вони протидіяли погромницькій діяльності).

ЛІТЕРАТУРА

1. Книга погромов. Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны. 1918-1922 гг.: Сборник документов / Отв. ред. Л. Б. Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б., при участии Середы В. Т. (Украина, европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской И. Э. (Белоруссия). М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 1032 с.

Івахненко Ірина

студентка 2 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

ВАСИЛЯ ЮХИМОВИЧА ДАНИЛЕВИЧА (1872-1936)

Дослідження життя, наукової, педагогічної, громадської діяльності українських істориків третьої чверті XIX – початку XX ст. є важливою та актуальною темою для всестороннього вивчення істориками у XXI ст. Адже, персоналії, життя, науковий доробок, громадська діяльність багатьох українських істориків третьої чверті XIX – початку XX ст., ще недостатньо відомі вченим та широкому загалу істориків і людей, які цікавляться питаннями української історії, досліджували історію рідного краю. Осмислення життєвого шляху, громадської діяльності Василя Юхимовича Данилевича потребують на популяризацію та всебічне вивчення й аналіз [1;2;3;4]. Недостатньо вивчена громадська діяльність Данилевича Василя Юхимовича, зокрема під час Лютневої революції.

Лютнева революція 1917 р. внесла пожвавлення в університетське середовище. Всі верстви населення Ростова-на-Дону, у тому числі викладачі та студенти були, хто в більшій, хто в меншій мірі, захоплені вихором змін. З цього моменту Василь Данилевич з головою поринає в політику, стаючи одним з лідерів українського руху в Ростові-на-Дону і Нахичевані. Це рух виявився для Ростова-на-Дону новим і несподіваним явищем. Його бурхливому сплеску сприяли завойовані революцією свободи і ті якісні і кількісні зміни в українській частині населення, які відбулися в Ростові-на-Дону за час Першої світової війни, коли місто заповнили біженці і виселенці з українських губерній і з Галичини, а крім солдатів-українців місцевого гарнізону з'явилися військовополонені українці – солдати австрійської армії [5].

45-річний В.Ю. Данилевич активно виступав із публічними лекціями, брав участь у мітингах та маніфестаціях. Перша масова акція українців в Ростові-на-Дону відбулася 19 березня 1917 р., там В.Ю. Данилевич, говорив про свободу людини, свободу національного самовизначення для всіх народностей Росії і необхідність федеративного устрою Російської республіки. Вже тоді в замітці про цю подію газета «Ростовська мова» писала про Данилевич як про «голову місцевої української організації». 16 квітня 1917 р. на зборах під головуванням В.Ю. Данилевича був заснований Ростово-Нахичеванський відділ Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). На момент створення в новій організації перебувало 66 осіб (солдати, біженці-галичани, військовополонені), а партійний комітет очолив сам В.Ю. Данилевич [5].

Як представника УСДРП невтомного В.Ю. Данилевича можна було зустріти і почути на самих різних суспільно значущих заходах і зборах, що відбувалися в Ростові-на-Дону, на з'їзді народних вчителів Ростовського округу або засіданні ради робітничих і солдатських депутатів. Але найгучнішою справою В.Ю. Данилевича стала спроба створення в Ростові-на-Дону, на базі частин місцевого гарнізону, окремого українського полку імені гетьмана Дорошенка. Утворити український національний полк хотіли чимало солдатів і офіцерів-українців, натхнених появою подібних частин в Києві та інших містах, і В.Ю. Данилевич став їхнім ідейним керівником. 20 травня 1917 р. питання про створення в Ростові-на-Дону українського полку довго і гаряче обговорювалося на засіданні місцевої ради солдатських і офіцерських депутатів. Побоюючись дезорганізації російської армії в період Першої світової війни, збори висловилися проти формування такого полку, в обговоренні цього питання брав участь В.Ю. Данилевич і разом з групою прихильників демонстративно покинув засідання [5].

22 травня 1917 р. під звуки військового оркестру, з синьо-жовтим прапором, близько 100 солдатів і офіцерів-українців місцевого гарнізону з В.Ю. Данилевичем на чолі пройшли по вулиці до ради робітничих і солдатських депутатів і, перервавши його роботу, заявили про створення в Ростові-на-Дону

українського полку і виклали свої вимоги: надати полку імені гетьмана Дорошенка зброю, амуніцію і окремі бараки. Бажаних наслідків ці вимоги не мали, а організатора демонстрації у пресі їдко назвали «гетьманом Данилевичем» [5].

Широкого розголосу отримали зіткнення В.Ю. Данилевича і його прихильників із галицькими москвофілами, які під час Першої світової війни опинилися в Ростові-на-Дону. Ідейна боротьба, в ході якої москвофіли звинувачувалися в чорносотенства та служінні царського режиму, а перші в українському сепаратизмі, переросла в силову боротьбу за приміщення на вулиці Старопоштової (нині Станіславського), 70 [5].

В.Ю. Данилевич збирався брати участь у міських виборах і розраховував, що українці отримають значне число місць в Ростовській думі, але влітку 1917 р., коли конкуруючі партії і групи приступили до передвиборної агітації, він відлучився до Харкова, і газета Донкома РСДРП «Робоча справа» задоволено відзначила, що «про проф. Данилевич не чути навіть біля ротонди міського саду» [5].

Наприкінці травня 1917 р. історико-філологічний факультет доручив В.Ю. Данилевичу з наступного 1917–1918 навчального року вести просемінарій на молодших курсах замість практичних занять на старших курсах. Восени 1917 р. В.Ю.Данилевич прочитав перед громадськістю регіону цикл лекцій під загальною назвою «Україна і Росія». Так, у Таганрозі 30 вересня 1917 р. він виголосив лекцію «Причини, по яким Україна потрібна Росії», а в Ростові-на-Дону 6 жовтня – «Переяславський трактат 1654 р.». Попри соціалістичну фразеологію (цитування Бебеля, Енгельса, Каутського) лектор намагався показати складну історію відносин між двома народами [6].

Підсумуємо. Під час Лютневої революції 1917 р. В.Ю. Данилевич протягом декількох місяців яскраво й рішуче виявив свою громадянську українську позицію, став одним із лідерів українського руху в Ростові-на-Дону і Нахичевані, відстоював проголошені революцією свободи, гуртував українську громаду у

місті, яке заповнили біженці і виселенці з українських губерній та з Галичини, солдати-українці місцевого гарнізону та військовополонені українці – солдати австрійської армії, виступав з промовами і лекціями за свободу людини, свободу національного самовизначення для всіх народностей Росії і необхідність федеративного устрою Російської республіки. В.Ю. Данилевича називали головою місцевої української організації та гетьманом Данилевичем. Вчений скеровував створення Ростово-Нахичеванського відділу Української соціал-демократичної робітничої партії.

Професор Василь Юхимович Данилевич (1872–1936 рр.) є знаковою постаттю вітчизняної історіографії. Він не тільки активно займався науково-педагогічною діяльністю, а й ще активно себе продемонстрував у громадській сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилевич Василий Ефимович: автобиография // *Историко-филологический факультет*. Х., 1908. Ч. 2. С. 346-348.
2. Данилевич Василий Ефимович // *Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864-1914 гг.)* /под ред. П. С. Уваровой и И. Н. Бороздина. М., 1915. Т. 2. С. 102, 58-59.
3. Герасимова Г.П. Данилевич Василь Євтимович // *Енциклопедія сучасної України: у 30 т* /ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. К., 2003–2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=234364.
4. Юркова О.В. Данилевич Василь Юхимович // *Енциклопедія історії України*. Т. 2. К., 2004. С. 285.
5. Плева С.А. С преподавательской кафедры - в революцию (К 135-летию со дня рождения В.Е. Данилевича) // *Донской временник*. 2007. Ростов-на-Дону, 2006. С. 91–93. URL: http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m4/1/art.aspx?art_id=100
6. Трубочанінов С.В. Наукова та педагогічна діяльність Василя Данилевича в царині історичної географії // *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 46. С. 73–99.

Ярослав Бондар,

здобувач наукового ступеню,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ДМИТРО ДОНЦОВ ЯК ТЕОРЕТИК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Громадські діячі української діаспори в повоєнні часи працювали над збереженням українських традицій, розробкою засад української національно-визвольної революції, здійснювали практичну боротьбу щодо активізації народних мас, підготовки кадрів, здатних вести боротьбу. Ідеологічні основи революції та розвитку української держави визначались представниками різних націоналістичних, політичних течій та рухів, були окремі визначні постаті, духовний, політичний, філософський спадок яких був актуальним після Другої світової війни та на сучасному етапі розвитку незалежної України. Такою особистістю є політичний діяч, філософ, публіцист, есеїст, літературний критик, прихильник впровадження персоналізму, традиціоналізму як основи української державної ідеології Дмитро Донцов.

Аналіз наукових досліджень. В наукових працях добре розглянуто його внесок до ідеологічного розвитку визвольної української боротьби в першій половині ХХ ст. Зокрема, цьому питанню присвячено дослідження А. Русначенка [7], О. Ситника [8], О. Багана [4], О. Бойдуника [1; 2], М. Сосновського [9; 10] тощо. Деякі дослідники [9; 10] вказують, що Д. Донцов був ідеологом, впливав на світогляд національної спільноти в 1920-1930 рр. і потім не відігравав суттєвої ролі у становлення та розвитку українського національного визвольного руху. Хибність таких тверджень спростовується в праці І. Мельника [6], який показує літературну, філософську, громадську реакцію Д. Донцова на поразки покоління 1920-1930 рр., яке намагалось

впроваджувати національні визвольні ідеї, визначені ним на концептуальному рівні.

Зважаючи на те, що більшість досліджень присвячено вивченню творчості Д. Донцова в період до початку 1940-х рр., актуальним залишається вивчення його громадського, політичного, літературного, філософського внеску у післявоєнний період.

Основною метою дослідження є систематизація підходів Д. Донцова, присвячених проблематиці перспектив визволення України, які висвітлені в його працях післявоєнного періоду. Для досягнення зазначеної мети визначено наступні завдання, зокрема: 1) аналіз основних положень праць автора, присвячених визволенню України, написаних після закінчення Другої світової війни; 2) виокремлення ключових поглядів автора на вирішення проблеми визвольної боротьби.

Розглянемо низку праць автора, пов'язаних з питаннями визволення України, які написані та опубліковані в післявоєнний період.

Праця Д. Донцова «За яку революцію?» (1957) [3] охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з описом міжнародної ситуації та революційними перспективами української визвольної революції, критикує становлення в світі та СРСР теорії людиноцентризму та розвиток прогресу, які насаджують пріоритет матеріального над духовним, висуває ідеї традиціоналізму розвитку української держави. Розглянемо основні положення творів вказаної праці («За яку революцію?» (1957) [3]) та проаналізуємо бачення Д. Донцовим стану та перспектив розвитку визвольної української революції та ідеології держави.

Перший досліджуваний твір «Ситуація по 1945 р. і Україна» [3, с. 26-31] присвячений критиці Д. Донцовим всіх політичних сил та рухів лівого спрямування Європи, пов'язуючи їх з Москвою та звинувачуючи в орієнтірі на захоплення та повалення влади, знищення національних традицій та ідентичності кожного з народів. Також в цій статті йдеться про можливі перспективи для України за умов змін геополітичної ситуації, зникнення або

розвалу СРСР. Як свідчить зміст вказаного твору, Д. Донцов критикує всіх, хто відноситься до лівих політичних сил, напряду або опосередковано підтримує, просуває більшовицькі ідеї, ідеологію, намагається змінити християнський, традиціоналістський світогляд людей на матеріалістський, так званий прогресивний, перетягнути прихильність громадян від духовних до матеріальних цінностей. Можна підтримати твердження І. Загребельного [5], який наголошує, що Д. Донцов розглядав протистояння західного капіталістичного світу з його традиціоналізмом та комуністичного східного з проникненням ідеології останнього на Захід як месіансько-есхатологічну боротьбу, яка у разі поразки призведе до втрати української нації, припинить існування інших народів Європи. Вивчення положень переліку діяльності та ролі лівих Європи, визначених Д. Донцовим у творі «Ситуація по 1945 р. і Україна» [3, с. 26-27] свідчить, що автор мав чітку власну теорію щодо ходу міжнародної ситуації, категоризації основних політичних сил та розподілу їх впливу на стан та перспективи розвитку української держави та країн Західної Європи. Д. Донцов зазначає, що всі ліві політичні сили налаштовані на знищення національних традицій, захоплення влади, встановлення інтернаціонального бюрократичного тоталітаризму, або держав, де панує ідеологія лівого спрямування, в якій не буде свободи особистості, націй, люди втратять релігію. Автор окреслює перспективи таких трансформацій, вказуючи, що зазначені моделі державної влади можуть бути здобуті лівими як поступово (скоріше за все мається на увазі завдяки демократичним виборам), так і через використання революційних засобів, захоплення влади в країнах [3, с. 29]. Д. Донцов узагальнює своє дослідження міжнародної політичної ситуації, що сформувалась після Другої світової війни, акцентуючи увагу на тому, що Європа опинилась в стані громадянської війни московського більшовицького світу, підтримуваного лівими політичними силами з табором націй, націлених на збереження традицій, незалежності. Автор звертає увагу на те, що ліві сили Європи прагнуть оновити Європу, змінити вектор її розвитку, знецінити традиції, історичну пам'ять народів. Можемо констатувати, що незважаючи на певний радикалізм в оцінці

всіх політичних сил лівого спрямування, автор визначає ґрунтовні доводи майбутнього розвитку та становлення країн Заходу, західного суспільства, окреслює багато реальних перспективних загроз, які несуть суспільству вказані політичні актори. А саме, якщо керуватись його твердженням про можливі втрати позицій християнства, традицій як результату правління лівих сил, заміну духовності матеріальними цінностями, можна розглянути сьгоднішні зразки правління та державного устрою сучасних країн Західної Європи. В даному випадку, в багатьох країнах західного світу стирається національна ідентичність, відбувається відхід від християнського традиціоналізму, замість орієнтури на духовні цінності люди вважають за велике благо жити в країнах високих соціальних стандартів, де держава визначає та забезпечує їх добробут, але і контролює та встановлює відповідні норми, що унеможливають персоналізм. Складно оцінити справедливість радикалізму Д. Донцова щодо певних проявів демократизації суспільства, але з упевненістю можемо відмітити достовірність його прогнозів щодо опанування політичними силами лівого спрямування більшості владних позицій в Західній Європі.

Твір Д. Донцова «Лжепророки «Прогресу» [3, с. 31-46] присвячений висвітленню паралелей між діями московських тиранів СРСР та політикою лівих політичних сил Заходу, їх впливом на розвиток суспільства, поверненням його до матеріалістичних цінностей, втрати духовних ідеалів та історичних традицій. Як свідчать основні положення цього твору, автор окрім критики комуністів та соціалістів, виступає непримиримим супротивником демократичних рухів, явищ в суспільстві, пов'язаних з лозунгами свободи, демократії. Основні висновки з положень досліджуваного твору Д. Донцова, на наш погляд, можуть бути такими. А саме, автор закликає чітко вирізняти фальшивість ідей прогресистів, які йдуть під гаслами тих або інших політичних лівих сил Заходу. Він наголошує, що всі ці політичні лідери переслідують лише власні цілі щодо захоплення влади, знищення традицій, релігії, історичного досвіду та національної пам'яті. Д. Донцов зауважує, що протистояти лівим силам можуть та здатні лише люди, що мають велику волю, ентузіазм, фанатично натхненні власними національними

традиціями, такі, що не звертаються до сучасних для тих часів модерністських ідей прогресу.

В творі «За яку революцію?» [3, с. 47-67] Д. Донцовим здійснено визначення основних рис, якостей людей, які можуть керувати українською революцією відповідно до традицій, історичної та національної пам'яті народу. В цьому творі пересвідчуємось прихильність автора до класового поділу суспільства, ієрархії, обов'язкової присутності єдиної християнської релігії в країні. При висвітленні постатей таких лідерів автор робить паралелі з творчістю І. Франка, Т. Шевченка. Автор зауважує, що «нові лідери» після української революції повинні змінити всі сфери життя. Серед основних положень зазначеного твору можна виокремити наступні: неприйняття ідей братерства з народами, які поневолюють українців; недопущення панування «чужинців», які, за твердженням автора, «...прийшли обертати нас і країну нашу в рай для себе і в пекло для нас...»; повне скасування присутності Росії в українському житті; використання політики недопущення захоплення влади певними національними етнічними меншинами територій України, оскільки упущення в цій сфері можуть стати великою загрозою для національних територіальних інтересів держави [3, с. 54]; відмова від партійної розпорошеності, зокрема, лівих сил в новій Українській державі; встановлення в Україні суспільної ієрархії [3, с. 57]; перемога української революції може відбуватись тільки під проводом людей сильної віри в перемогу, ідеї, які є фанатиками революції, для яких життєві, плотські потреби не відіграють важливої ролі [3, с. 65].

Твір Д. Донцова «Два табори» [3, с. 67-78] є своєрідним продовженням попередніх праць щодо шляхів та напрямків розвитку української революції. Автор з характерним для нього християнським традиціоналізмом окреслює портрети постатей людей, які здатні побороти московське більшовицьке зло, створити оновлену незалежну Україну без панування іноземних ворожих національній ідеї сил. Також в цьому творі більш розширено висвітлено співставлення двох ідеологічно ворожих таборів, які, згідно з теорією автора вступили в особливо жорстоке протистояння після Другої світової війни. Образ

української людини-лідера Д. Донцов формує на основі творчості Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки тощо. Він намагається довести, що це повинні бути особистості, які б йшли за ідеєю, догмами неприйняття зла, не спокушались би на всі блага матеріального світу. Д. Донцов доводить, що до справжньої перемоги в українській революції може привести народ тільки високоморальна меншість, особистості з особливим психічним, духовним складом, для яких власна користь, матеріальне не мало б жодної цінності, які б не мали страху, не боялися б ворога. Також він вказує, що на них чекає безліч перешкод, переслідувань, які потрібно пройти [3, с. 78].

Підсумуємо. Було вивчено певні твори Д. Донцова, присвячені проблематиці перспектив визволення України. Дослідження дозволило визначити, що автор мав ґрунтовні ідеологічні, політичні позиції щодо подальшого розвитку української революційної боротьби, геополітичного становища на міжнародній арені. Доведено, що Д. Донцов був ідеологом розвитку України в руслі християнського традиціоналізму, відстоював відновлення українських традицій в релігії, культурі, політиці, соціальній сфері тощо. Така ідеологічна позиція обумовлює неприйняття ним ідеологій, культур, що пропагувались як Радянським Союзом з позицій комунізму, більшовизму, так і всіма лівими політичними силами. Д. Донцов є суворим критиком як лівих політичних сил, рухів, так і розвитку явищ, процесів прогресу у всіх сферах життя. Можна стверджувати, що незважаючи на неоднозначність творчості, філософії Д. Донцова, його ідеологія висновки та ідеї заслуговують глибокого комплексного вивчення. Це пояснюється високим рівнем прогностичності певних висновків автора щодо подальшого розвитку, становлення України, якщо вона обере шлях пристосуванства до сильних країн, поневолювачів, ворогів. Перспективи подальших досліджень за даним напрямком можуть лежати в площині комплексного дослідження геополітичних поглядів автора, їх схожості та відмінності з підходами інших представників визвольного діаспорського руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бойдуник О.* Як дійшло до створення Організації українських націоналістів. Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 359–379.
2. *Бойдуник О.* Організація Українських Націоналістів і засади власних сил народу. Організація Українських Націоналістів 1929-1954. Б. м.: На чужині, 1955. С. 421–443.
3. *Донцов Д.* За яку революцію? Торонто: Ліга визволення України, 1957. 79 с.
4. *Баган О.* Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова. Передмова. Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. / упоряд., післям., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 201. Т. 1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.). С. 5-19.
5. *Загребельний І.* Традиціоналізм Донцова (У відповідь Олегу Багану). Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <http://pokrov.world/archives/3707> (дата звернення: 01.11.2019).
6. *Мельник І.* Дмитро Донцов не залишився у ХХ сторіччі. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://zbruc.eu/node/12114> (дата звернення: 01.11.2019).
7. *Русначенко А.* Організація українських націоналістів в українській історії ХХ століття. Український визвольний рух. Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. Збірн. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 5-10.
8. *Ситник О.* Дмитро Донцов як чільний ідеолог українського визвольного руху першої половини ХХ ст. Східноєвропейський історичний вісник. 2017. II. С. 16-25
9. *Сосновський М.* Ідеологія «чинного націоналізму» Д. Донцова. Націоналізм: антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. С. 386-446.
10. *Сосновський М.* Дмитро Донцов: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк-Торонто: Trident International, Inc., 1974. 419 с.

Примаченко Ярослав,

студент 4 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ГРИГОРОВИЧА ЛЯСКОРОНСЬКОГО (1859-1928)

Дослідження життя, наукової, педагогічної, громадської діяльності українських істориків третьої чверті XIX – початку XX ст., має на сьогоднішній день актуальне значення. Персоналії, життя, науковий доробок, громадська діяльність багатьох визначних і важливих для суспільства людей, на жаль, ще недостатньо відомі вченим та широкому загалу істориків і людей, які цікавляться питаннями української історії зокрема, та тими істориками, які досліджували історію рідного краю. Осмислення життєвого шляху, різнобічної діяльності та внеску в українську історичну науку Василя Григоровича Ляскоронського потребують на популяризацію та всебічне вивчення й аналіз.

Наукові дослідження на які я спирався, являють собою праці про В.Г. Ляскоронського дослідників В.В. Дубровського [1], О.М. Ситника [2], Я.В. Дашкевича [3], Д. Гордієнка [4], А.М. Острянка [5], енциклопедичні матеріали і довідки [6].

Василь Григорович Ляскоронський народився у збіднілій дворянській сім'ї і з дитинства мав шалену тягу до науки і знань, особливо до вивчення іноземних мов та історії. [1; 2; 6]. В юнацькі роки він захопився археологією. А у в 1885 р. Василь Григорович захистив кандидатську дисертацію на тему «Політичні зібрання і політична організація кальвіністів у Франції в XVI ст.» [7] і був нагороджений за неї срібною медаллю. У 1899 р. В. Ляскоронський брав активну участь у підготовці XI Археологічного з'їзду в Києві, де виголосив доповідь «Находки римських монет в області Среднего Приднепровья». приятеля С. Мазаракі, зокрема в розкопках фундаментів Десятинної церкви [8].

Відомий український історик та археолог одним з перших широко залучив пам'ятки археології та знахідки з Переяславщини до своєї узагальнюючої праці «История Переяславльской земли» (1897). Вона була написана настільки ґрунтовно, із залученням такої кількості археологічних та літописних матеріалів, на які часто посилався дослідник, що витримала два видання і не втратила наукового значення й на сьогоднішній день.

Як вільний слухач він відвідував лекції у Віденському університеті, багато працював в музеях, архівах та бібліотеках Відня, вишукуючи та вивчаючи матеріали, що мали відношення до історії України, зокрема періоду Київської Русі. Під час свого перебування у Відні В.Г. Ляскоронський почав досліджувати спадщину Г. Боплана. 10 грудня 1891 р. він зробив доповідь про старовинні атласи та карти України [9], вміщені у праці цього французького військового інженера «Опис України» (1650 р.), на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця, членом якого він став.

Вже у перших виступах на бопланівську тему В.Г. Ляскоронський висунув думку, що у 1648 та 1650 рр. було видано два атласи України Боплана, а друге видання становило збільшені частини «Генеральної» карти. Це твердження не відповідало правді. Після пошуків у Кенігсберзі та Парижі В.Г. Ляскоронський дещо змінив свої погляди, це сталося через те, що він зміг ознайомитися з «Спеціальною» картою, але все одно продовжував вважати, що репродуковані ним карти Подільського і Брацлавського воєводств та Покуття з «атласу» В.Б. Антоновича - це праці самого Г. Боплана, а не, як це було насправді, його наслідувачів. В.Г. Ляскоронський докладно описав різновидності «Генеральної» карти, які, на його думку, додавалися до «Опису України» у виданнях 1650 і 1660 рр. Після подорожей до Голландії і Англії В.Г. Ляскоронський підсумував свої спостереження у великій монографії про Боплана, включивши до неї новий переклад «Опису України» та репродукції раніше опублікованих ним чотирьох регіональних і одної «Генеральної» карт.

Стосовно педагогічної діяльності, варто сказати, що закінчивши Університет Св. Володимира із званням кандидата у 1885 р. Василь Григорович не одразу дістав посаду, хоч він був учительським стипендіатом. Приблизно в ті часи В.Г. Ляскоронський перебував два роки, як домашній учитель, у родині руського священика при російському посольстві в Відні. Там він слухав лекції кількох відомих професорів Віденського університету, працював по музеях, бібліотеках та архівах і почав студіювати закордонні матеріали до картографії стародавньої України. А завдяки своїм постійним зв'язкам з московськими професорами Василь Григорович стає приват-доцентом на кафедрі давньоруської історії Московського університету, де упродовж чотирьох років читає лекції. Це аж ніяк не вплинуло на дослідницьку роботу В.Г. Ляскоронського. Він продовжує археологічні студії, беручи участь у експедиціях та XII-XIV археологічних з'їздах, публікує нові матеріали з археології («Городища, кургани и змиевы валы, находящиеся в бассейне р.Сулы» [10]), досліджує історію Переяславської землі («К вопросу о Переяславльских торках» [11]), звертається до литовської доби української історії («Русские походы в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 г.» [12]).

У 1909 р. В.Г. Ляскоронський дістав посаду екстраординарного професора Ніжинського історико-філологічного інституту на кафедрі російської історії. Розпочалася різнопланова викладацька діяльність історика в Ніжині. Не обмежуючись лекціями з історії в Інституті, Василь Григорович читав їх також на Вищих жіночих курсах. А з 1916 р. В.Г. Ляскоронський паралельно посів посаду ще й лектора французької мови. Наприкінці 1927 р. В. Г. Ляскоронського обрали також до складу комісії сходознавства. Він був найдіяльнішим членом Всеукраїнського Археологічного Комітету. Завідуючи нумізматичним відділом Лаврського заповідника, Василь Григорович тимчасово виконував і обов'язки його директора. Йому було доручено редагування Лаврського збірника.

Життєвий і творчий шлях видатного українського історика, картографа, археолога, нумізмата, письменника, етнографа, члена багатьох наукових

товариств, гідного представника українського народу - Василя Григоровича Ляскоронського - вражає.

Вивчення його біографію допомогло нам дізнатися якою людиною він був і те, яким чином склалося його життя. Це полегшило роботу з дослідженням інших сфер його життя. Ми детально зупинилися на аналізі дослідження Василем Григоровичем Ляскоронським роботи Гійома Левассера де Боплана "Опис України", адже саме картографія була однією з улюблених тем Василя. Ми змогли дізнатися, що Василь Григорович був активним дослідником бопланівської спадщини, про свідчить велика кількість робіт, що посвячені цій темі а також зусилля, які витратив В.Г. Ляскоронський, щоб займатися цією справою.

У педагогічній та громадській діяльності Василь Григорович пройшов шлях від нікому не відомого студента до знаного у всьому світі викладача та науковця. Знання про міста, в яких він жив і викладав та наукові товариства, в яких він був активним учасником, допомогли нам краще зрозуміти його життєву позицію та ставлення до різних сфер його наукового життя. Життєвий і творчий шлях Василя Ляскоронського можна вважати без перебільшень яскравим прикладом цілком осмисленого і відданого науці життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дубровський В.В.* Професор В.Г.Ляскоронський //Український історичний журнал. 1965. № 3/4 С. 47-50.
2. *Ситник О.М.* Василь Григорович Ляскоронський //Український історичний журнал. 1990. № 2. С. 88-99.
3. *Дашкевич Я.Р.* Українська Бопланіана //Гійом Левассер де Боплан. Опис України. К.: Наук. думка, 1990. С. 215-220.URL: <http://litopys.org.ua/boplan/bop03.htm>
4. *Гордієнко Д.* Василь Ляскоронський та Єгор Редін: епізод зі взаємовідносин у контексті XII Археологічного з'їзду /Софія Київська: Візантія. Русь. Україна: зб. наук. пр.: присвяч. 150-літтю з дня народж. Єгора Кузьмича Редіна (1863-1908). Вип. 3 /Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. К.: 2013. 672 с. С. 85-92.
5. *Острянюк А.М.* Василь Ляскоронський і Ніжинська вища школа //Література та культура Полісся. Вип. 30: Культура Полісся та України в історичному,

філологічно-мистецькому контексті / відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко Ніжин, 2005. С. 105-111.

6. *Ляскоронский Василий Григорьевич* //Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп. т.). СПб., 1890-1907. Т. II. С. 117. (рос.)

7. *Ляскоронский В.Г.* Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI веке. Киев, 1885. 90 с.

8. *Ляскоронский В.Г.* Судьба одной археологической находки [клад эмалированных предметов, найденных в окрестностях Десятинной церкви]. СПб.: Сенат. тип., 1913. 11 с.

9. *Ляскоронский В.Г.* Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России: исследование Василия Ляскоронского. К.; Тип. И. И. Чоколова. 1898. 22 с.

10. *Ляскоронский В.Г.* Городища, курганы и змиевы валы, находящиеся в бассейне р. Сулы / В.Г.Ляскоронский. М.: тип. О-ва распр. полезн. кн., преемник В.И.Воронов, 1901. 54 с.

11. *Ляскоронский В.Г.* К вопросу о Переяславльских торках. СПб.: Синатск. тип., 1905. 27 с.

12. *Ляскоронский В.Г.* Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 года. СПб.: Синатск. тип., 1907. 122 с.; 1 л. карт.

Шабранська Вікторія

студентка 3 курсу,

Історико-філософський факультет,

Київський університет імені Бориса Грінченка

КИЇВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У СПОГАДАХ НИКИФОРА АВРАМЕНКА, МИКОЛИ ЧЕБОТАРІВА ТА ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА

Від літа 1914 року, коли почалася Перша світова війна, мешканці Києва призвичаїлись до того, що вони живуть фактично у прифронтовому місті. Але все таки життя самих киян було мирним і спокійним. Тому події, котрі відбулися на межі 1917 – 1918 рр., стали для киян справжнім шоком: вуличні бої,

артилерійські обстріли і перші жертви серед мирного населення. Столицю щойно проголошеної незалежної УНР так і не вдалось відстояти перед більшовицькою окупацією. І це при тому, що у розпорядженні Києва перебували тисячі військових, котрі могли б стати на її захист, а натомість просто проголошували нейтралітет. Що ж стало причиною поразки та евакуації з Києва українського уряду? Дати відповідь на це питання стало основною метою дослідження, проте в роботі підіймаються й інші проблеми з приводу життя і суспільних процесів у місті з початком Першої радянсько – української війни.

Джерелом інформації для висвітлення цієї теми стала мемуарна література. Адже саме вона дає змогу детально дослідити питання з погляду реальних очевидців, через їхнє бачення різноманітних ситуацій. Тому для кращого розуміння ситуації у Києві зимою 1917 – 1918 рр. для дослідження обрано спогади трьох авторів, учасників Національно – визвольних змагань. Це «Спомини запорожця» Никифора Авраменка, «Визвольні змагання очима контррозвідника» Миколи Чеботаріва та «Спомини з часів української революції (1917 – 1921)» Всеволода Петріва. Усі троє в різний час були у Києві взимку на межі 1917 та 1918 рр.

Щодо актуальності даної роботи, то вона є першою працею, котра детально висвітлює історію Києва у вказаний період на основі саме мемуарної літератури. Також уперше з зазначених спогадів використовується інформація на спільну тематику та упорядковується в одній науковій праці.

Кожен з авторів мемуарів, на яких ґрунтується дана робота, мав власні погляди на тогочасні події та свою оціночну думку, що неминуче залишила слід у викладенні спогадів. Ці постаті є цікавими також у тому плані, що у досліджуваній період вони займали різні посади, були прихильниками різних ідеологічних напрямків. Наприклад спомини Никифора Авраменка вражають своєю відвертістю та безпосередністю, адже автор не боявся критикувати та аналізувати кроки тодішнього вищого командування. Спогади Всеволода є дуже цінним матеріалом для вивчення періоду визвольних змагань з погляду фахового військовика, оскільки він дуже добре відчував прихильність різних військових

частин до тих чи інших сил. Також як корінний киянин, Петрів дуже добре знав план міста, тому в подробицях зміг описати бойові дії, що велись тоді на вулицях столиці. А Микола Чеботарів, як людина з вже багатолітнім політичним досвідом на момент зазначених подій, описував діяльність державних керівників дуже критично, особливо у сфері агітації і пропаганди українських ідей серед армії та простого населення.

У січні 1918 р., прибувши до Києва, Микола Чеботарів вирішив оцінити військову силу міста. Він стратив декілька днів на такі оглядини, на прислухання до розмов по частинах, на мітингах на вулицях. Дуже важливим фактом є те, що на таких зібраннях більшовики агітували вільно, а от від Центральної Ради, чи хоча б однієї української партії, майже нікого не було. Українська влада почала програвати більшовикам ще до зими 1917 р., адже не наділила великим значенням питання інформаційної політики. Чеботарів у своїх висновках прийшов до глибокого переконання, що Центральна Рада не мала до своєї диспозиції жодного війська, крім галичан.

Никифор Авраменко також зауважує помилки командування у поводженні з військами, котрі перебували в Києві. Так у середині грудня, на декілька днів повернувшись до Києва, щоб взяти відпустку додому, він перебував у саперній сотні Богунівського полку. *«За пару днів перебування в полку вдалось зауважити неспокій і непевний настрій в командира полку п.полковника Дишлевого. – Пише Авраменко. – Поміщення брудні, заняті ніяких за партульною службою, дисципліна розхитана. Солдати, всі георгіївські кавалери, або збирались в групи і щось обговорювали, або лежали на ліжках.»* [1, с.220] Тобто знову ж таки, замість підтримувати дисципліну у вже досвідчених військових частинах, тренуватись і вчитись, виконувати якісь завдання, командування вирішило просто не чіпати їх, що відбивало бажання згодом ризикувати собою заради захисту міста. Велику кількість потенціальних оборонців таким чином столиця втратила.

Таке необережне поводження з армією привело до того, що під час початку боїв з більшовиками найбільше військових частин Києва намагалися тримати

нейтралітет та не висловлювати свою прихильність до якоїсь конкретної сили. Цих нейтральних та напівнейтральних було так багато, що вони перевищували числом обидві сторони, котрі змагалися. *«Вивести їх зі стану нейтральності було годі, бо мали певну організованість і карність супроти своїх командантів, які здебільша були "малороси", а то й просто росіяне, бо при формуванні тих частин мало звертали уваги на свідомість національну командного складу.»* - констатував факт у своїх спогадах В. Петрів. [2, с. 125] Це командування також вирішило скористатись можливістю пожити на державні кошти, і не маючи змоги повернути багнетів своїх підлеглих проти українського уряду, обмежилось грою на власних інтересах та втомі війною, втримуючи свої полки в вигідному стані "нейтралітету". Були ще деякі частини, які теж, хоч і не зголошували "нейтралітету", але були ще більше пасивні, ніж "нейтральні": прикладом можуть бути штаб Сердюків і полки: кінний Вільної України, складений з необстріляної молоді, та піший полк ім. Грушевського, складений з синів мійської інтелігенції.

Одразу після оголошення війни Радянською Росією, київська влада зрозуміла, що сутичок з більшовиками місту не минути, тому почала вживати відповідні заходи, щоб хоч якось послабити позиції більшовиків у столиці. Найперше, що зробив щойно призначений комендант міста, отаман київського козацтва Ковенко, - роззброїв завод "Арсенал" - найбільший більшовицький центр у Києві. [11, с.52] Однак проблема все одно залишалася невирішеною: 20 (7) січня на "Арсенал" знов повернулися робітники, які шукали можливостей виступити проти Центральної Ради. Удень на "Арсеналі" відбувся мітинг робітників заводу, які ухвалили вчинити опір зазіханням вільних козаків. З наступного дня почались збройні сутички з українським військом. Згодом більшовицьке повстання поширилось на вулиці Києва. Особливо запеклі бої розгорнулися навколо залізничних майстерень та вокзалу, який обороняв більшовицький бронепоїзд. Навіть після придушення осередку повстання на Печерську, там не було спокою: раз-у-раз доводилося ліквідувати різні банди, які втікали в напрямі Лаври та Видубицького монастиря. Всеволод Петрів згадує,

що тамошні ченці були явно ворожі українському руху, як і більшість київського духовенства тоді. Це виявлялося не тільки в постійному уживанню російської з нарочитим підкресленням, але й у постійних намовах гайдамаків не розкладати "Матушки Росії" та переховуванні більшовиків.

Варто зазначити, що січень 1918 р. став одним з найтяжчих періодів в історії столиці. Це були не найкращі часи для Києва, рівень життя в якому, через безладдя та невпорядкованість, сильно впав. Під час Січневого повстання більшовики захопили водопровідну станцію та відібрали Києву воду та світло. Якби не природні криниці, то взагалі не було би змоги звідкись брати воду. В.Петрів зазначав, що найтяжче було у залозі Школи Сліпців, де розташувалась частина Гордієнківського полку під його керівництвом, адже доводилося під вогнем тягати воду через вулицю з криниці, і не тільки для військових, але й для сліпих бідолах, які ані самі не могли дати собі ради, ані не могли їм допомогти сестри жалібниці. Водопровідну станцію допоміг полагодити курінь українських моряків, що таким чином вийшов з нейтралітету. Адже користуватись елементарними здобутками цивілізації в місті хотіли всі. [2, с. 143]

Проте, не зважаючи на небезпеку, що йшла від більшовиків, велика частина населення Києва була налаштована антиукраїнськи. Про це свідчать навіть дані виборів до Українських установчих зборів, які відбулися в січні 1918-го. Понад 20% київських виборців підтримали Російський блок, за більшовиків голосувало близько 9%. Вони готові були підтримувати більшовиків лише тому, що ті прагнули воз'єднати назад Росію, не важливо якого соціального забарвлення. Так місцеве печерське населення, що складалося переважно з родин російських військових і тих, хто годувався при Лаврі, отже з елементів найбільш "общеросійських", нетерпляче чекало на "руські войска" та негативно ставилось до української армії.

Але не мала частина населення взагалі не виражала відкрито свої політичні погляди. Повертаючись після відпустки у Київ у січні 1918, Никифор Авраменко робив цікаві спостереження про звичайне населення, що їхало потягом разом з ним. Недалеко від столиці вагони дуже щільно заповнювались людьми – це

селяни їхали міняти продукти на міські товари. Таким чином місто та село допомагало один одному виживати у скрутні часи. Прислухаючись до розмов, Авраменко переконався, що подорожні живуть переважно інтересами сьогодення, не задумуючись про майбутні події. Розмови між ними велись в основному на тему цін на харчі та можливість роздобути мануфактуру, одяг, особливо білизну, цвяхи. [1, с.222]

Цікаві спостереження також описує Всеволод Петрів в останній день перебування української влади у Києві. Львівська вулиця майже не була обстрілювана, кулі із-за Дніпра завивали десь високо, перелітаючи в напрямі Володимирського Собору. Тому вулиця була заповнена людьми. *«Цікаві вистояють майже у кожній брамі, дехто питає, чи це вже початок відвороту "військ Центральної Ради"... і лише від небагатьох чуєш українську мову та стурбовані запити: Невже ж наші відходять?»* [2, с.150] Тобто як ми бачимо, тоді ще міське населення Києва не усвідомлювало небезпеку, котру несли з собою більшовики навіть для проросійсько налаштованих. Мешканці почували себе у відносній безпеці і не здогадувались, що найбільшою кількістю жертв під час першої більшовицької окупації Києва стануть саме російські офіцери.

Нечисленні українські сили, стомлені вуличними боями, були не в змозі протистояти військам на чолі з Михайлом Муравйовим, які вже 4 лютого (22 січня) зайняли Дарницю і мости через Дніпро, розпочавши обстріл міста з важкої артилерії. Обстріл, за спогадами більшості очевидців, дуже нагадував стрілянину на неспокійних відтинках австро – російського фронту в 1915-1916 рр. 5 лютого (23 січня) розпочалась завзята боротьба за Київ з радянськими військами. Петрів згадує, що для наступу на Київ серед більшовицьких військ було кинено гасло: "Дайош Києф! Смерть Центральной Раде і єя зашітнікам!" Того дня група загонів 2-ї армії увірвалась на Печерськ, зайняла Лавру і фортецю та повела наступ на центр міста, де зустріла опір українських підрозділів. Зайнявши Лавру, радянські вояки вчиняли там безчинства й насильства: вдиралися до храмів під час богослужінь, здіймали галас і лайку, оскверняли святині, били й знущалися з монахів. 9 лютого усі українські військові частини остаточно вийшли з Києва.

Всеволод Петрів згадував, як бачив недобитки Богданівського полку, що йшли шляхом до Святошина, співаючи «Ще не вмерла Україна». [2, с. 160]

У підсумку можна зазначити, що більшовики виграли цю війну політичними методами. Якби Центральна Рада слідувала за дисципліною своєї армії та активно проводила пропаганду, то мала б бодай трішки більше надійних військових сил і то змогла б раніше дати відсіч Червоній армії. А так у вуличні бої Києва було втягнуто практично всю військову залогу, котра лишалась на стороні УНР, і яка могла б реально допомогти Правобережній, Лівобережній чи Південній Україні. Київські більшовики відтягнули на себе всі резерви Центральної Ради, що призвело до повного опанування більшовиками Полтавщини та Чернігівщини. Населення Києва було у більшості байдужим до боротьби. Проросійсько настроєні київські кола навіть дещо співчували більшовикам, бо сприймали їх як звичайнісіньких росіян, що прагнуть зліквідувати розкол єдиної держави. Це призвело до того, що кілька сот тисяч мешканців міста десять днів знаходилися у постійній небезпеці, оскільки всього 10 тисяч озброєних людей виборювали право володіти Києвом. Більшість, на жаль, залишилась пасивною.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авраменко Н.* Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007. 456 с.
2. *Петрів В.* Спомини з часів української революції (1917 – 1921). Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2018. 164 с.
3. *Чеботарів М.* Визвольні змагання очима контррозвідника. Київ: Темпора, 2003. 288 с.
4. *Лукаевич Л.* Роздуми на схилку життя. Нью – Йорк: Українське православне видавництво св. Софії, 1982. 342 с.